
Bejaardentehuizen

CATEGORIAAL ONDERZOEK WEDEROPBOUW 1940-1965

Karel Loeff, Leon van Meijel, Pauline Opmeer

MAART 2005 / ZEIST

**In opdracht van het projectteam Wederopbouw van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg**

HOOFDSTUK 1 INLEIDING EN METHODIEK	03
1.1 Inleiding	03
1.2 Methodiek	04
HOOFDSTUK 2 DE VOORROORLOGSE PERIODE: AALMOES EN ARMENZORG	08
2.1 Familie en kerk	08
2.2 De Overheid	09
2.3 Wetgeving	09
2.4 Gemeenten	09
2.5 Nieuwe aanpak	10
2.6 Stedenbouwkundige en architectonische aspecten	10
HOOFDSTUK 3 DE NAOORLOGSE PERIODE: BEJAARDENZORG EN AOW	14
3.1 Sociaal-maatschappelijke aspecten	14
3.2 Organisatorische aspecten	16
3.3 Beleidsmatige aspecten	18
3.4 Stedenbouwkundige aspecten	20
3.5 Architectonische aspecten	22
HOOFDSTUK 4 PRESELECTIE EN TOETSING	29
4.1 Bronnen	29
4.2 Waarderingscriteria	29
4.3 Selectiemethode	30
4.4 Voorbeelden uit de preselectie	31
4.5 Conclusie	34
BIJLAGEN	37

Hoofdstuk 1 Inleiding en methodiek

1.1 INLEIDING

AANLEIDING EN CONTEXT

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) startte in 2001 een meerjarig onderzoeksproject dat ten doel had een landelijk referentiekader voor het gebouwde erfgoed uit de wederopbouwperiode (1940-1965) te verkrijgen. Eén van de onderdelen van dit project is een reeks categoriale studies, waaraan tot eind 2005 wordt gewerkt. Dit rapport over de bejaardentehuizen is een van de studies in die reeks.

Omdat veel informatie over de naoorlogse architectuur is vastgelegd in boeken, tijdschriften en archieven, heeft de RDMZ in afwijking van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP, 1850-1940), waarbij de gebouwde omgeving gebiedsgewijs (per gemeente) werd geïnventariseerd, gekozen voor een aanpak waarbij de objecten allereerst per categorie worden bestudeerd op basis van de literatuur en tijdschriftartikelen. De volgorde waarin de categorieën worden onderzocht, is onder andere afhankelijk gesteld van actuele ontwikkelingen, de mate van bedreiging en de importantie of representativiteit van de gebouwcategorie voor de wederopbouwperiode. De resultaten van alle categoriale studies worden uiteindelijk voorgelegd aan provincies, gemeenten en vakorganisaties, zodat lacunes in het overzicht kunnen worden aangevuld. Na afronding van de categoriale inventarisatieonderzoeken zal de RDMZ overgaan tot de vervolgfase van selectie en bescherming van het vroeg-naoorlogse erfgoed. Hiervoor dient het beleidskader nog te worden vastgesteld.

PROCES EN BETROKKENEN

Het onderzoek naar bejaardentehuizen is in de periode april 2003 tot en met december 2004 uitgevoerd door de architectuurhistorici Karel Loeff, Leon van Meijel en Pauline Opmeer, die zich daartoe hebben verenigd in de maatschap PLEK. De begeleiding van het onderzoek was in handen van Peter Nijhof en Anita Blom van het projectteam Wederopbouw van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. De onderzoekers en begeleiders hebben inhoudelijk van gedachten gewisseld over het onderwerp, de waarderingscriteria voor preselectie en de conceptversies van het rapport. De preselectie van de bejaardentehuizen is in onderling overleg tot stand gekomen.

LEESWIJZER

Het rapport is als volgt opgebouwd: in de inleiding wordt de RDMZ-methodiek voor het categoriaal onderzoek in hoofdlijnen beschreven en nader uitgewerkt aan de hand van het onderzoek naar bejaardentehuizen. Het tweede en derde hoofdstuk van dit rapport vormen het inhoudelijke referentiekader van het onderzoek. De geraadpleegde publicaties en de algemene artikelen uit de vakbladen zijn bewerkt tot twee beschouwende hoofdstukken: een beknopte

inleiding over de ontwikkeling van de bejaardenhuisvesting tot 1940 (hoofdstuk 2) en een thematisch gestructureerd verhaal over de bejaardenzorg en -tehuizen in de periode 1940 - 1970 (hoofdstuk 3). Beide hoofdstukken schetsen het bredere kader waarbinnen de afzonderlijke bejaardentehuizen uit de groslijst geplaatst en begrepen kunnen worden. Hoofdstuk 4 bevat de algemene toelichting op de preselectie van de belangrijkste bejaardentehuizen in Nederland en de specifieke uitwerking van deze selectiemethode aan de hand van zeven geïllustreerde voorbeelden. Als bijlagen zijn opgenomen: een toelichting op het gebruik van de databank en een complete adressenlijst van ingevoerde en geselecteerde bejaardentehuizen.

1.2 METHODIEK

De methodiek voor het onderzoek naar objecten van diverse categorieën gebouwen uit de wederopbouwperiode is vastgelegd en beschreven in de eerder genoemde nota *Richtlijnen Categoriaal Onderzoek Wederopbouwobjecten 1940-1965*, die voort is gekomen uit het in 1999 opgestelde *Plan van Aanpak Wederopbouw 1940-1965 RDMZ*. Naar aanleiding van de pilotstudies naar scholen, raadhuisen en kerken is de methodiek in maart 2003 aangepast. Deze methode is op hoofdlijnen gevolgd bij het onderzoek waarvan dit rapport de weerslag vormt. In het navolgende wordt de in de nota beschreven methodiek nader toegelicht.

DOELSTELLING

Het onderzoek dat de RDMZ verricht naar de gebouwde omgeving uit de wederopbouwperiode, heeft een vierledig doel:

- Het verkrijgen van een landelijk en representatief overzicht van objecten uit de wederopbouwperiode die toegankelijk is voor RDMZ- medewerkers en een aantal geselecteerde externe gebruikers
- Het leggen van een basis voor een wetenschappelijk verantwoord, centraal geleid en uitgevoerd selectie-, registratie- en beschermingsbeleid (na 2004)
- Het vergroten en verbreden van draagvlak door het verspreiden van kennis.
- Het stimuleren en bevorderen van beleidsbeïnvloeding en alliantievorming vanuit cultuurhistorisch perspectief

AFBAKENING

In het *Plan van Aanpak* uit 1999 wordt de volgende definitie voor de term Wederopbouw gegeven: “Het erfgoed van de Wederopbouw omvat de resultaten van (steden)bouwkunst, landinrichting, interieurarchitectuur en monumentale kunst uit de periode ‘1940-1965’”.

Voor het objectgerichte onderzoek is in de nota onderscheid gemaakt in elf hoofdcategorieën, die op hun beurt zijn onderverdeeld in subcategorieën. Deze hoofdcategorieën zijn gebaseerd op de verdeling zoals gehanteerd in de *Geïllustreerde Beschrijvingen*.

Onderhavig onderzoek heeft uitsluitend betrekking op de subcategorie ‘bejaardenhuisvesting’ van de hoofdcategorie ‘wonen’. Het betreft uitsluitend collectieve huisvestingsvormen voor valide bejaarden met beperkte hulpbehoeften. Verpleegtehuizen voor invalide en/of zorgbehoevende bejaarden komen aan bod bij de subcategorie ‘ziekenhuizen’. Individuele bejaardenwoningen als

onderdeel van een woningbouwcomplex in een dorp of stadswijk worden behandeld bij de subcategorie 'sociale woningbouw'. In afwijking van de wederopbouwomschrijving is de onderzoeksperiode voor de studie bejaardenhuisvesting opgerekt tot circa 1970, dit in verband met doorlopende ontwikkelingen en typologie. Het (architectonische) karakter van de bejaardenhuisvesting wijzigt wezenlijk rond 1970 met het doorbreken van de opvattingen van de Forumgroep en het structuralisme.

WERKWIJZE

De onderzoeksnota onderscheidt de navolgende gefaseerde werkwijze:

LITERATUURONDERZOEK

De eerste fase bestaat uit het bestuderen van algemene en categoriespecifieke literatuur uit en over de wederopbouwperiode en artikelen in algemene en categoriespecifieke vaktijdschriften uit de wederopbouwperiode. Geraadpleegd zijn het Algemeen Rijksarchief in Den Haag en de bibliotheken van het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam, de Technische Universiteit in Delft (Bouwkunde), de Radboud Universiteit Nijmegen en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) in Zeist.

In tegenstelling tot de overvloedige algemene literatuur over de wederopbouw, bestaan er geen handboeken die specifiek over de naoorlogse bejaardenhuisvesting handelen. Daarentegen is de bejaardenhuisvesting tussen 1940 en 1970 veelvuldig aan de orde gesteld in rapporten en vaktijdschriften, hetzij in algemene zin over beleidsmatige, medische, sociaal-maatschappelijke, volkshuisvestelijke of bouwkundig-typologische aspecten, dan wel meer specifiek over één bepaald centrum in de vorm van projectpresentaties. Van de algemene vaktijdschriften zijn alle nummers uit de periode 1940-1970 geraadpleegd van de bladen *Bouw*, *Bouwkundig Weekblad*, *Forum*, *Katholiek Bouwblad/Wonen (TA/BK)* en *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw*. De inhoud van deze tijdschriftartikelen vormde in 2002 de basis voor de doctoraalscriptie *Dunne beurzen, bescheiden woningen van Annelies Hartman*.¹ Daarnaast zijn de periodieken *Baksteen*, *Publieke Werken* en *Polytechnisch Tijdschrift* doorgenomen voor zover aanwezig in de bibliotheek van de RDMZ, overigens zonder treffers op het onderwerp bejaardenhuisvesting. Afgezien van twee jaargangen van *Onze Bejaarden. Tijdschrift gewijd aan de belangen der bejaarden in Nederland* zijn omwille van de beschikbare tijd en de beperkte informatie niet meer jaargangen of andere categoriespecifieke tijdschriften in het onderzoek betrokken. Het complete overzicht van de geraadpleegde literatuur is opgenomen in de bibliografie achter in dit rapport.

DATABANK EN ONTWIKKELINGSSCHETS

Zoals beschreven in het *Plan van Aanpak* wordt per categoriale studie een algemene inhoudelijke schets over de ontwikkeling van het onderzochte bouwtype samengesteld, en worden de uit de vakbladen verkregen relevante tekstuele objectgegevens ingevoerd in de speciaal voor dat doel gebouwde digitale Wederopbouwdatabank (WOP). In de databank wordt, naast identifica-

¹ A. Hartman, *Dunne beurzen, bescheiden woningen. Bejaardenhuisvesting in Nederland, 1940-1963*, Tietjerk 2002 (doctoraalscriptie Architectuurgeschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen).

tiegegevens, ook informatie opgenomen over onder andere ambachtslieden, (ver)bouwactiviteiten en -jaren, oorspronkelijke en huidige functie en eventuele monumentale kunstwerken. Ook worden in de databank de geraadpleegde bronnen vermeld, die in de meeste gevallen verwijzen naar de geïllustreerde tijdschriftartikelen die raadpleegbaar zijn in de bibliotheek van de RDMZ. Per categoriale studie zijn uit de eerder genoemde vakbladen de jaargangen 1940-1970 doorgenomen, waarbij voor onderhavig onderzoek alle artikelen over bejaardentehuizen werden gekopieerd en op alfabetische volgorde van plaatsnaam zijn gebundeld in mappen. Het totaal aan de uit de tijdschriften verkregen en in de Wederopbouwdatabank ingevoerde objecten vormt de zogenaamde groslijst. Voor de categorie bejaardentehuizen bestaat deze lijst uit 160 objecten.² Hieruit is een preselectie van meest behoudenswaardige bejaardentehuizen gevormd, waar in de volgende paragraaf nader op zal worden ingegaan. Een nadere toelichting op de structuur, werking en inhoud van de databank is opgenomen in bijlage 5. De databank is ontsloten via de website www.monumentenzorg.nl, menu Wederopbouw. Zo kan iedereen de Wederopbouwdatabank raadplegen en voorstellen voor aanvullingen doen. De geraadpleegde publicaties en de algemene artikelen uit de vakbladen zijn bewerkt tot twee beschouwende hoofdstukken: een korte inleiding over de ontwikkeling van de bejaardenhuisvesting tot 1940 en een uitgebreid thematisch opgezet verhaal over de ontwikkeling tussen 1940 en 1970. Beide hoofdstukken schetsen het kader waarbinnen de afzonderlijke bejaardentehuizen uit de groslijst geplaatst en begrepen kunnen worden.

(PRE-)SELECTIE

Tegen de achtergrond van de hierboven genoemde groslijst en de inhoudelijke schets over de ontwikkeling van de bejaardentehuizen in Nederland, zijn de landelijke waarderingscriteria voor het MIP/MSP (1850-1940) opnieuw geformuleerd en toegespitst op de naoorlogse bejaardentehuizen (zie bijlage). Vervolgens zijn met behulp van de databank dwarsdoorsneden gemaakt in de groslijst op onder andere bouwjaar, bouwstijl, architect en typologie. Allereerst zijn de bejaardentehuizen per samenhangend tijdvak van vijf jaar bestudeerd vanuit het perspectief van de hoofdcriteria cultuurhistorie, architectuurhistorie en stedenbouw. Alle gebouwen uit de groslijst kregen het predikaat evidente afvaller, twijfelgeval of absolute topper. In deze fase van de preselectie werd bij twijfel positief geoordeeld. Vervolgens zijn alle toppers uit de verschillende tijdvakken op identieke wijze met elkaar vergeleken en doorgesproken. In deze ronde werd bij twijfel de categorie twijfelgevallen en het internet geraadpleegd omwille van extra en actuele informatie. Zo kon een onherkenbaar verbouwde topper in de lijst worden ingeruild voor een representatief ander voorbeeld. In andere gevallen gaf geografische spreiding of de aanwezigheid van beeldende kunst de doorslag. In deze laatste fase van de preselectie werden de subcriteria gaafheid/herkenbaarheid en zeldzaamheid nadrukkelijk in de overwegingen meegewogen. De uiteindelijke preselectie bestaat uit gebouwen voor bejaardenhuisvesting met een score in meerdere criteria. De selectieoverwegingen zijn aangegeven in de databank in het veld opmerkingen van het tabblad 'object'.

² In de periode van 1945-1965 zijn 364 nieuwe bejaardentehuizen gebouwd. Het is onbekend hoeveel bejaardentehuizen er daarvan nu nog staan.

De beschreven werkwijze leverde uiteindelijk een preselectie op van 22 bejaardentehuizen die voor een nadere veldverkenning in aanmerking komen; dat is bijna 14 % van de totale groslijst. In hoofdstuk vier van dit rapport worden de selectieprocedure en -afwegingen uitvoeriger beschreven.

VELDWERK

Mede op basis van de ervaringen uit de pilotstudies, is besloten voorlopig af te zien van het onderdeel veldwerk uit het *Plan van Aanpak*, vooral vanwege de thans beschikbare tijd. Actualisering van de preselectie door veldwerk kan op korte termijn achterhaald zijn en kan daarom beter plaatsvinden kort voor het moment waarop de resultaten worden voorgelegd aan provincies, gemeenten en steunpunten.

RAPPORTAGE

In het *Plan van Aanpak* is vastgelegd dat in de laatste fase van het onderzoek alle resultaten worden samengebracht in een eindrapportage. De opzet, structuur en format van het rapport is voor alle categoriale studies identiek en bestaat achtereenvolgens uit een methodische inleiding met afbakening van de onderzochte categorie, inleidingen over de ontwikkeling van het bouwtype voor en tijdens de wederopbouwperiode, een inventarisatie van objecten in de databank (groslijst) en een overzicht van meest behoudenswaardige gebouwen of complexen (preselectie).

Het schrijven van het rapport over de bejaardenhuisvesting is geleidelijk tot stand gekomen. Vooral de inhoudelijke onderdelen over de ontwikkeling van de bejaardenhuisvesting zijn in een vroegtijdig stadium geschreven, omdat deze teksten een belangrijke basis vormden voor het verdere onderzoek. Bovendien boden ze als praatstuk de mogelijkheid om een inhoudelijke discussie aan te gaan met de begeleiders van het onderzoek. De conceptteksten zijn naar aanleiding van de discussie, de opmerkingen en het voortschrijdend inzicht aan het einde van het onderzoek afgerond en vastgesteld.

De complete inventarisatie van bejaardentehuizen is te raadplegen in de digitale Wederopbouwdatabank van de RDMZ en maakt in papieren vorm geen onderdeel uit van dit rapport. Wel is een adreslijst van de ingevoerde bejaardentehuizen als bijlage opgenomen. De voorgeselecteerde, meest behoudenswaardige bejaardentehuizen zijn in deze lijst gemarkeerd. Deze lijst heeft nadrukkelijk géén juridische status. De preselectie is veeleer een overzicht van karakteristieke en meest behoudenswaardige toonbeelden van bejaardentehuizen uit de periode 1940-1970 op basis van bureauonderzoek. De preselectie geldt als basis voor vervolgonderzoek, waardering en selectie. In samenwerking met decentrale instanties zal een en ander op termijn moeten leiden tot bijstelling en aanvulling van deze preselectie, en in de toekomst tot een selectie van potentiële rijksmonumenten.

Hoofdstuk 2 De vooroorlogse periode: aalmoes en armenzorg

2.1 FAMILIE EN KERK

Van oudsher was de zorg voor bejaarden primair een taak van de familie.³ Bejaarden werden opgevangen en verzorgd door verwanten. Tot aan hun dood woonden zij bij broer of zus, zoon of dochter. Alleen kapitaalkrachtigen konden zich huisvesting veroorloven buiten de familiekring. Degenen die niet meer in staat waren om te werken en geen familie en geld bezaten, belandden in de armenzorg. De armenzorg was charitatief van aard en ging uit van de kerk en adel. Behalve huisvesting voorzag de armenzorg ook in aalmoezen, dat wil zeggen geld, voedsel, diensten en brandstof. De huisvesting bestond uit enkele afzonderlijke huisjes op het platteland of meerdere rijtjeswoningen rond een hofje in de steden. Mannen en vrouwen woonden vaak apart. Het beheer was in handen van fundaties oftewel stichtingen.

AFBEELDING 2.1

POPTAGASTHUIS, VROUWEN-
HUIS GEVESTIGD DOOR DE
HEER HENRICUS VAN POPTA,
MARSUM, 1713

³ In de loop der tijd zijn onder andere de benamingen ‘oudelieden’, ‘ouden van dagen’ en ‘ouderen’ in gebruik geweest om mensen boven de 65 jaar mee aan te duiden. Om verwarring door wisselende terminologie te voorkomen, wordt in dit rapport consequent gesproken van bejaarden.

2.2 DE OVERHEID

De publieke armenzorg kwam in de negentiende eeuw tot ontwikkeling in de vorm van uitkeringen en tehuizen voor minvermogenden. Deze zorg werd beschouwd als een gunst voor hen die op niemand konden terugvallen. Dit principe klonk door in de eerste sociale wetten die in Nederland tot stand kwamen. In de Armenwet van 1854 was opgenomen dat het allereerst de taak van kerkelijke en particuliere instanties was, om steun te verlenen aan de armste leden van de gemeenschap. De overheid hield zich zo veel mogelijk afzijdig. Krachtens de regeling Onderhoudsplicht werd de familie verplicht om een bijdrage te leveren in het levensonderhoud van de bejaarden. Kinderen moesten bijdragen in het levensonderhoud van de ouders. Rond 1900 trad in de afzijdige opstelling van de overheid een kentering op. De Ongevallenwet (1901), gewijzigde Armenwet (1912), Invaliditeitswet (1913) en Ouderdomswet (1919) waren eerste stappen in de richting van een actieve bemoeienis van de overheid met de bejaarden.

2.3 WETGEVING

Een uitkering op grond van de Invaliditeitswet en de Ouderdomswet was een recht voor iedereen. De afhankelijkheid van liefdadigheid behoorde daarmee tot het verleden. De twee wetten stelden bejaarden in staat om in hun eigen onderhoud te voorzien. De Invaliditeitswet was een verplichte verzekering voor iedereen boven de 14 jaar met een loondienstbetrekking. De invaliditeitsrente ging over in ouderdomsrente bij het bereiken van het 65ste levensjaar. De ouderdomsrente werd uitgekeerd indien minimaal 24 jaar premie was betaald. Bij het overlijden van de verzekerde werd een weduwerente uitgekeerd bij het bereiken van het 60ste levensjaar van de nabestaande. De Ouderdomswet maakte het mogelijk om je vrijwillig bij te verzekeren bij de Rijksverzekeringsbank. De Ouderdomswet regelde een vrijwillige verzekering die bij 65 jaar voorzag in een beperkte tegemoetkoming in de kosten voor het levensonderhoud (pensioen). Verder kende de rijksoverheid geen financiële regelingen voor bejaarden. Initiatieven op dit vlak werden bemoeilijkt omdat de tweeledige problematiek - de aspecten wonen en zorg - zich uitstrekte over twee ministeries, namelijk Volkshuisvesting en Volksgezondheid.

2.4 GEMEENTEN

Het dilemma van het bejaardenvraagstuk, namelijk inzetten op huisvesting of verzorging of een combinatie van beide, klonk ook door in de eerste serieuze initiatieven van gemeenten. De eerste gemeentelijke rapporten over bejaardenzorg verschenen in de jaren veertig van de twintigste eeuw. Het rapport *De Oudeliëdenzorg te Amsterdam, geschriften van den Armenraad Amsterdam* (1942) markeerde een keerpunt in de benadering van bejaarden. De belangrijkste vraagstukken die de naoorlogse discussie zouden gaan bepalen, werden in dit rapport op een rij gezet:

- De voorziene toename van het aantal bejaarden, zowel absoluut als relatief ⁴
- Het zoeken naar een goedkoop alternatief voor het (gemeentelijk) armenhuis in sociaal-medisch en financieel-economisch opzicht
- Het afstemmen van de hulpverlening op de geestelijke en fysieke behoeften, en niet langer afhankelijk stellen van de financiële draagkracht van de bejaarden
- De behoefte aan speciale gestichten voor chronisch zieken en invaliden

2.5 NIEUWE AANPAK

De secretaris van de Amsterdamse Armenraad pleitte in 1944 voor een sociaal-economische aanpak van het bejaardenvraagstuk onder gezamenlijke leiding van de ministeries van Volkshuisvesting en Volksgezondheid. De bejaardenzorg mocht zijns inziens niet langer afhankelijk zijn van de armenzorg, maar moest gericht zijn op alle sociale klassen. Omdat een forse toename van het aantal bejaarden werd voorzien, pleitte de Armenraad voor een aanpak gericht op passende huisvesting en financiële ondersteuning vanuit nationaal economisch perspectief. Met vooruitziende blik voorzag de Amsterdamse Armenraad dat het bejaardenvraagstuk zich na de oorlog zou gaan ontwikkelen als een opgave van nationale importantie.

AFBEELDING 2.2

BRUNTENHOF HOFJE,
UTRECHT, GEBOUWD IN
OPDRACHT VAN ADVOCaat
FREDERIK BRUNT, 1621

2.6 STEDENBOUWKUNDIGE EN ARCHITECTONISCHE ASPECTEN

Vóór de Tweede Wereldoorlog waren er verschillende woontypen voor bejaarden, aanvankelijk veelal gesticht vanuit een charitatieve achtergrond.

⁴ In 1920 was 5,9 % van de bevolking ouder dan 65 en in 1940 was dat 7 %.

Er bestonden twee hoofdtypen, gebaseerd op zelfstandig wonen of de behoefte aan zorg.

Voor zelfstandig wonende ouderen waren beslotenheid, rust en 'vrij wonen' de uitgangspunten voor de opzet van het gebouw. Deze kenmerken kwamen tot uiting in het bouwtype van het hofje. De hofjes waren meestal gesitueerd in de binnenstad en werden door een poort afgesloten van de drukke buitenwereld. De poorten verschaften toegang tot het binnenterrein ofwel de hof. Rond de hof (veelal met waterpomp) stonden kleine zelfstandige wooneenheden, vormgegeven als afzonderlijke eenheden of als een collectief gebouw. De woningen waren gelijkvloers met soms een kleine zolder voor opslag. In enkele hofjes waren regentenkamers gesitueerd bij of boven de poorten. Voorbeelden van deze typologie zijn nog steeds in grote aantallen aan te treffen in middelgrote tot grote steden als Haarlem, Amsterdam, Haarlem en Utrecht (afbeelding 2.2).

Proveniershuizen hadden vaak eenzelfde opzet als de hofjes, alleen verschilde het toelatingsbeleid. In het geval van een proveniershuis moest de bewoner zich inkopen, waarna hij of zij een 'prove', de liefdadigheid ontving. Een bewaard gebleven voorbeeld van een dergelijk gebouw is het in 1756 gebouwde Proveniershuis in Schiedam (afbeelding 2.3).

AFBEELDING 2.3
PROVENIERSHUIS IN
SCHIEDAM, ONTWORPEN DOOR
STADSBOWMEESTER ARIJ VAN
BOL'ES, 1756-1761

Dit huis heeft een poortgebouw, woningen rondom een binnenplaats en een regentenkamer aan de achterzijde van het hofje.

Voor hulpbehoevende ouderen bestond de collectieve huisvestingsvorm van de gasthuizen. Hier werden ook bejaarden opgevangen en gehuisvest. De gasthuizen hebben soms één groot bouwvolume, zoals het Sint Jansgasthuis in Hoorn (1563) en het Oudemannenhuis in Amersfoort, waarvan ook het interieur bewaard is gebleven. De bewoners sliepen veelal in grote slaapzalen met kleine afgescheiden ruimtes. Overdag verbleven de bejaarden in gemeenschapsruimten.

AFBEELDING 2.4

AFFICHE VAN TUINDORP
NIEUWENDAM IN AMSTERDAM,
JAARTAL ONBEKEND

Tot in het midden van de negentiende eeuw bleven de opzet en indeling van deze bouwtypen nagenoeg ongewijzigd. De beide bouwtypen waren meestal gesitueerd in de binnensteden, en gelegen aan pleinen, grachten of stegen. De architectuur weerspiegelde de opeenvolging van bouwstijlen die in de verschillende periodes gangbaar waren: van renaissancekenmerken in de zestiende eeuw, via de Lodewijk-stijlen in de zeventiende en achttiende eeuw tot de neostijlen in de negentiende eeuw.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw werden – als uitvloeisel van de Woningwet - mondjasmaat woningen ontwikkeld speciaal voor bejaarden. Deze woningen maakten onderdeel uit van sociale woningbouwcomplexen die voornamelijk door corporaties aan de rand van de (middel)grote steden werden gebouwd. De bejaardenwoningen lagen dus niet centraal in de stad, maar vaak wel midden in het woningbouwcomplex: bij kerken, winkels en plantsoenen. In vergelijking met de oudere hofjes en gasthuizen waren de nieuwe bejaardenwoningen minder gesloten en meer geïntegreerd in de woonomgeving. Een van de vele voorbeelden hiervan is het tuindorp Nieuwendam in Amsterdam (afbeelding 2.4).

De architectuur van de zelfstandige bejaardenwoningen bestaat uit geschakelde bouwvolumes van één bouwlaag onder een schilddak en in een traditionele bouwtechniek (bakstenen gevels, houten onderdelen, pannen dak). Behalve dergelijke zelfstandige woningen kwamen in de eerste decennia van de twintigste eeuw ook al pensioenthuizen en rusthuizen tot stand. Hier woonden bejaarden die over enig kapitaal beschikten. De pensioenthuizen werden meestal ondergebracht in verbouwde villa's.

AFBEELDING 2.5

BOERDERIJ MET
OUDERWONING, DE WIJK/
REESTDAL, EIND 19DE, BEGIN

Op het platteland was de situatie geheel anders, mede dankzij de hechtere familiebanden. Hier bleef een groot deel van de bejaarden wonen in het ouderlijk huis of bij de kinderen. Hierdoor ontstond een situatie van inwoning. Deze had meestal geen gevolgen voor de architectonische verschijningsvorm van de woningen. Alleen bij boerderijen werden soms speciale ouderwoningen

gebouwd. Deze kleine woningen waren meestal naast de boerderij gesitueerd en soms door een gang verbonden met het voorhuis van de boerderij waar de kinderen woonden. Dergelijke woningen staan nog steeds op het platteland in bijvoorbeeld Drente en Overijssel (afbeelding 2.5).

Hoofdstuk 3 De naoorlogse periode: bejaardenzorg en AOW

3.1 SOCIAAL-MAATSCHAPPELIJKE ASPECTEN

INLEIDING

Na de Tweede Wereldoorlog breidde het stelsel van sociale voorzieningen zich in snel tempo uit. Het nieuwe systeem steunde op het principe dat het werkende deel van de bevolking de financiële lasten droeg voor de zorg aan allen. In het stelsel was de bejaardenzorg een betrekkelijk nieuw fenomeen. Door demografische ontwikkelingen en sociaal-maatschappelijke veranderingen zag de overheid zich gedwongen zich te ontfemen over deze bevolkingsgroep. De familiale opvang en charitatieve Armenzorg maakten langzaam plaats voor een algemene bejaardenzorg.

VERZORGINGSSTAAT IN OPBOUW

De omvang en de schaal waarop de overheid na de Tweede Wereldoorlog het initiatief nam in de opbouw van een verzorgingsstaat, zorgde voor een gedaanteverandering van de sociale politiek en zorg. Met wet- en regelgeving ontfermde de staat zich over het sociale welzijn van de bevolking. De garantie op collectieve zorg werd een in wetten vastgelegd sociaal recht, op voorwaarde dat iedereen bereid was zich naar vermogen in te spannen voor zijn én andermans levensonderhoud. Het ideële beginsel van de verzorgingsstaat was geboren. Maar waar kwam het vandaan? Na de ervaringen met de massale werkloosheid in de jaren dertig en de oorlogsellende in de jaren veertig heerste in Nederland de mentaliteit 'dit nooit meer'. In een klimaat van vernieuwingsdrang en optimisme over een hoopvolle toekomst bouwde de overheid haar bemoeienis steeds verder uit. Sociale zekerheid werd al snel een vanzelfsprekend verschijnsel in het dagelijks leven van de naoorlogse generatie.

DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELINGEN

Demografisch onderzoek wees uit dat het aantal bejaarden sterk toenam, zowel relatief in vergelijking met de groei van de gehele bevolking als ook in absolute aantallen. De gemiddelde leeftijd van de Nederlander steeg vooral dankzij verbeteringen in de medische en sociale omstandigheden. Tussen 1945 en 1965 groeide het aantal mensen boven de 65 jaar van 674.200 tot 1.162.500 personen. In percentages van de gehele bevolking was dat respectievelijk 7,3 en 9,5 %.

De groeicijfers van voorbije jaren en vooral de prognoses van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) plaatsten het bejaardenvraagstuk prominent op de politieke agenda. De voorspellingen toonden de noodzaak aan van overheidsingrijpen. De omvang van het bejaardenvraagstuk vroeg om een

gestructureerde aanpak en een integrale benadering vanuit de beleidsterreinen volkshuisvesting, inkomen, sociale en medische zorg.

Tabel 1

	Totale bevolking		Waarvan personen ouder dan 65 jaar					
			totaal aantal	mannen aantal	w.v. % geheel	vrouwen aantal	w.v. % geheel	vrouwen per 1.000 ma
1931	7.935.600	6,2	492.000	234.300	58,4	257.600	38,9	1.099
1940	8.834.000	6,9	613.100	293.600	–	319.500	–	1.088
1945	9.128.600	7,3	674.200	323.300	–	350.900	–	1.085
1950	10.026.800	7,7	770.600	368.100	63,1	402.500	42,8	1.093
1955	10.680.000	8,3	890.000	423.900	65,0	466.100	43,4	1.100
1960	11.417.300	8,9	1.018.800	477.300	67,8	541.500	43,8	1.135
1965	12.212.300	9,5	1.162.500	530.400	70,3	632.100	42,1	1.192
1970	12.896.000	10,2	1.308.800	580.400	72,4	728.400	45,2	1.255
1975	13.608.000	10,7	1.461.900	629.700	–	832.300	–	1.322
1980	14.375.200	11,1	1.601.100	672.400	74,3	928.700	42,7	1.396
2000	17.895.200	11,6	2.084.500	840.000	–	1.244.500	–	1.482

AFBEELDING 3.1

TABEL MET AANDEEL 65
PLUSSERS T.O.V. TOTALE
BEVOLKING

BEJAARD

Bij de opbouw van de verzorgingsstaat ontstond de behoefte om bejaarden als een bepaalde groep in de samenleving af te bakenen en te definiëren. “Onder bejaard verstaan we dan het bereikt hebben van een zoodanigen leeftijd, dat de periode van het verrichten van scheppend werk als maatschappelijke bijdrage wordt geacht voorbij te zijn [... cq.] iemand op leeftijd voor wien op grond van dien leeftijd speciale voorzieningen moeten worden getroffen, omdat de lichamelijke en/of geestelijke toestand deze noodig maakt”⁵. Vooral het bedrijfsleven wilde duidelijkheid over een vaste pensioengerechtigde leeftijd. Deze leeftijdsgrens werd vastgesteld op 65 jaar. Niet meer kunnen werken was niet langer de absolute maatstaf voor het krijgen van hulp en zorg, maar het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Daarbij kwam dat het losser wordende familieverband leidde tot een grotere zelfstandigheid van de bejaarden, met emancipatie als positief en vereenzaming als negatief effect. Een onderverdeling naar de mate van geestelijke en lichamelijke (in)validiteit raakte in zwang in de discussies over de huisvesting van bejaarden.

VERZUILING

Tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw was de Nederlandse samenleving opgebouwd in strikt gescheiden organisatievormen op levensbeschouwelijke grondslag. Protestanten, katholieken, humanisten, socialisten en liberalen hadden ieder een eigen ‘zuil’. Dit typisch Nederlandse verschijnsel kwam onder andere tot uitdrukking in de bouw van bejaardenwoningen voor de eigen leden. Elke groepering riep hiervoor een speciale stichting in het leven. Vanzelfsprekend werden de woningen ontworpen door geloofsgenoten. Enigszins chargerend gesteld ontwierpen katholieke architecten van de Delftse en Bossche School voor roomse stichtingen in het zuiden van Nederland, en modernistische architecten voor socialistische stichtingen in grote steden als Amsterdam.

⁵ *Bouw* 1946, p. 372.

In de jaren zestig voltrok zich een geleidelijk proces van secularisatie en ontzuiling onder invloed van de voortgaande industrialisatie en schaalvergroting, de toenemende welvaart en individualisering en het verbeterde opleidingsniveau onder brede lagen van de bevolking. De invloed van de godsdienst op het individuele gedrag nam af. Levensbeschouwing werd minder maatgevend bij de oriëntatie op het maatschappelijk leven. Tegelijkertijd verwerfde de overheid een steeds belangrijker rol bij de opbouw van de verzorgingsstaat. Het verzuilde stelsel verloor langzaam zijn betekenis in de huisvesting van bejaarden.⁶

3.2 ORGANISATORISCHE ASPECTEN

WEDEROPBOUW

Nederland kampte na de oorlog met een enorme woningnood als gevolg van de oorlogsschade, de opgelopen achterstand in de nieuwbouw en de sterk toegenomen vraag naar woonruimte. In de oplossing van de woningnood vormde het bejaardenvraagstuk een belangrijk onderwerp. Veel bejaarden bleven om emotionele en financiële redenen in te grote gezinswoningen wonen. Hierdoor bleef de druk op de woningmarkt onnodig hoog. Bij het lenigen van de woningnood streefde de overheid daarom naar een passend en effectief gebruik van de bestaande woningvoorraad. Dat impliceerde de bouw van specifieke huisvesting voor bejaarden. De behoefte hieraan was groot, mede vanwege de vergrijzing van de bevolking. Het benodigde aantal nieuwe bejaardenwoningen was zeer moeilijk vast te stellen. De behoefte op lange termijn werd vooral bepaald door demografische ontwikkelingen. Deze waren op landelijk niveau niet eenduidig te voorspellen. De veranderingen en trends in woonwensen en zorgbehoeften verschilden enorm tussen verstedelijkte gebieden en het agrarische platteland. Het ontbrak bovendien aan inzicht in de woonwensen van de bejaarden. Na de oorlog werd daarom op lokaal en provinciaal niveau een groot aantal onderzoeken verricht die de woonsituatie en -wensen in beeld moesten brengen.

CENTRALE LEIDING

De rijksoverheid trok na de oorlog het onderwerp van de bejaardenhuisvesting naar zich toe, omdat dit vraagstuk sterk aan actualiteit won. Vooral de woningnood en de vergrijzing van de bevolking baarde de overheid zorgen. Sociaal-maatschappelijke veranderingen plaatsten de bejaarden in een losser familieverband. Door het wegvallen van de familie als vangnet ontstond behoefte aan een verantwoording dragende overheid. Bij de beleidsontwikkeling op het gebied van de huisvesting van bejaarden groeide het inzicht dat dit vraagstuk losgemaakt moest worden van de armenzorg. Als onderdeel van de verzorgingsstaat in opbouw voelde de overheid zich verantwoordelijk voor het bieden van een menswaardig bestaan aan bejaarden. De samenleving als geheel

⁶ Speciaal voor de huisvesting van bejaarden presenteerde de heer Wartena van de Stichting Friesland voor Maatschappelijk Werk in 1950 een indeling naar typen bejaarden die sedertdien algemeen navolging vond. Hij maakte onderscheid in: volledig valide bejaarden, geestelijk of lichamelijk invalide bejaarden en volledig invalide bejaarden.

diende hiervoor verantwoording te dragen. De sociale zorg moest een algemeen en geïnstitutionaliseerd recht worden in plaats van het willekeurige gebaar van liefdadigheid dat het tot dan toe was.

HOOFDROLSPELERS

De regelende, adviserende en financieel ondersteunende rol van de rijksoverheid strekte zich uit over de gehele volkshuisvesting. Tijdens de wederopbouwperiode werden alle aanvragen voor rijksgoedkeuring betreffende herbouw, uitbreiding en nieuwbouw van bejaardenhuisvesting beoordeeld door de Centrale Directie van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting. De aanvragen voor onderhoud, verbouwing en kleinschalig herstel werden afgehandeld door de plaatselijke wederopbouw bureaus. Door de toenemende bemoeienis van de rijksoverheid op het gebied van de bejaardenhuisvesting, brokkelde de zeggenschap van gemeenten en corporaties af. Het Rijk bepaalde het bouwprogramma, de subsidiemogelijkheden en de bouwvoorschriften; de plaatselijke overheden en corporaties voerden het beleid uit.

Voor de beleidsontwikkeling onderhield de rijksoverheid contact met de Nationale Commissie voor de Oudenliedenzorg⁷, de Nederlandse Federatie voor Bejaardenzorg⁸ en de Nederlandse Vereniging voor Gerontologie.⁹ De periode 1945-1955 besteedden zij voornamelijk aan (wetenschappelijk) onderzoek, theoretiseren en discussiëren. In 1956 congresseerden zij gezamenlijk in Scheveningen over het bejaardenvraagstuk. Het congres werd ondersteund met bijdragen vanuit de disciplines stedenbouw, architectuur, financiën, geneeskunde en sociale zaken.

Bij de uitvoering van het huisvestingsbeleid was eveneens een groot aantal instanties actief. Dit arbeidsveld was doortrokken van de verzuiling. Alle levens- en wereldbeschouwelijke groeperingen hadden eigen organisaties op het gebied van de bejaardenhuisvesting.¹⁰ Daarnaast bood de algemene Stichting Nederlandse Centrale voor Huisvesting van Bejaarden (NCHB), opgericht in 1950, hulp en advies aan gemeenten en instellingen die wilden bouwen. De NCHB was gericht op de bouw van tehuizen met een algemene zorgtaak zonder confessionele of politieke inslag. De NCHB realiseerde vanaf 1955 overal in het land, ook zelf als bouwheer en eigenaar/verhuurder, bejaardentehuizen met overheidssubsidie in het kader van de Woningwet. De activiteiten van de NCHB expandeerden sterk in de jaren zestig.

⁷ Een in 1949 opgericht samenwerkingsverband tussen de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werk en de in 1947 opgerichte Nederlandse Vereniging voor Gerontologie, en sinds 1954 voortgezet als de Stichting Nationale Federatie voor Bejaardenzorg. Hierin zaten vertegenwoordigers van katholieke, hervormde en gereformeerde huize, alsmede de Gerontologische Vereniging, de Vereniging Pro Senectute en de Vereniging van Leaders van Openbare Diensten en Instellingen.

⁸ Deze landelijke koepelorganisatie op het gebied van de bejaardenzorg bestond van 1949 tot 1989.

⁹ Wetenschappelijk georiënteerde instantie die de medische en sociale aspecten van het bejaardenvraagstuk bestudeerde.

¹⁰ De Humanistische Stichting HSHB, de Landelijke Hervormde Bouwstichting voor Bejaarden, de Landelijke Katholieke Stichting voor Behuizing van Bejaarden.

3.3 BELEIDSMATIGE ASPECTEN

INLEIDING

Voor het welslagen van het huisvestingsbeleid voor bejaarden waren stimuleringsmaatregelen en gerichte inkomenspolitiek noodzakelijk. Subsidies en bouwprogramma's waren nodig om de woningbouwproductie op te voeren. Nieuwe wetten moesten de financiële situatie van bejaarden verbeteren zodat zij zich passende huisvesting konden veroorloven. Na de Tweede Wereldoorlog werd de bejaardenhuisvesting opgenomen in het huisvestingsbeleid van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw.¹¹ Dezelfde prioriteiten en subsidies die voor de woningbouw waren bestemd, golden ook voor de huisvesting van bejaarden.

NOODWET DREES (1947)

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond in betrekkelijk korte tijd een nieuw stelsel van sociale verzekeringen en –voorzieningen. De traditionele armenzorg ontwikkelde zich tot een door de overheid geleide vorm van maatschappelijke hulp waarop de aanvrager rechtens aanspraak op kon maken.

De waarde van de premies voor invaliditeit en ouderdom stegen in de periode 1919-1943 niet evenredig met de algemene prijs- en loonontwikkeling in dezelfde periode. Dit 'gat' veroorzaakte een slechte financiële situatie voor de bejaarden. Na de oorlog werd hierin tegemoet gekomen met de Noodwet Ouderdomsvoorziening, de zogenaamde Noodwet Drees 1947. In de Noodwet werd geregeld dat de op rijksniveau geregelde loonsverhogingen ook zouden doorwerken in de hoogte van de uitkering. Een uitkering werd verstrekt aan degenen die onder een bepaald jaarlijks inkomen bleven. De Noodwet stelde meer bejaarden in staat om een zelfstandig huishouden te kunnen blijven voeren. In 1948 had ruim de helft van de bejaarden in Nederland een uitkering krachtens de Noodwet. Daarna nam dit percentage af. Pensioenfondsen gingen een steeds belangrijker rol spelen in de oudedagsvoorziening.¹²

ALGEMENE OUDERDOMSWET (1957) EN ALGEMENE WEDUWEN- EN WEZENWET (1959)

Na tien jaar Noodwet trad op 1 januari 1957 de Algemene Ouderdomswet (AOW) in werking, met een voor alle bejaarden toegankelijke uitkering. De Algemene Weduwen- en Wezenwet (AWW) uit 1959 verzekerde tegen de inkomensgevolgen van het overlijden van de kostwinner. Het AOW-pensioen ging in bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd; de uitkering krachtens de AWW bij het overlijden van de kostwinner. De wetten werden uitgevoerd door de Sociale Verzekeringsbank en de Raden van Arbeid en gefinancierd door middel van een omslagstelsel. Dat wil zeggen dat de werkende generatie de middelen opbrengt om de bejaarden hun pensioen uit te keren. De premies voor deze volksverzekeringen voor alle werkenden tussen 15 en 65 jaar werden

¹¹ Achtereenvolgens Openbare Werken en Wederopbouw (1945-1947), Wederopbouw en Volkshuisvesting (1947-1956), Volkshuisvesting en Bouwnijverheid (1956-1965) en Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (1965-) geheten.

¹² Omstreeks 1900 waren vijf pensioenfondsen actief. In de periode 1946-1949 zagen niet minder dan 731 nieuwe pensioenfondsen het licht.

geïnd door de Rijksbelastingdienst. De hoogte van de premie betrof een percentage van het inkomen.

FINANCIIEEL KADER

Krachtens de Woningwet verstrekke het Rijk subsidies aan instanties die werkzaam waren in het belang van de sociale volkshuisvesting. De subsidies betroffen jaarlijkse bijdragen gedurende vijftig jaar ter gedeeltelijke voorziening van ongedekte exploitatiekosten. Deze hadden mede tot doel de kosten van nieuwbouw dusdanig te drukken dat het voor bejaarden aantrekkelijk werd om hun grote en goedkope vooroorlogse gezinswoningen te verlaten ten gunste van startende gezinnen. Vooral vanwege de lage huur van de vooroorlogse woningen was het voor veel bejaarden financieel niet aantrekkelijk om te verhuizen naar een nieuwe bejaardenwoning. Het moderne wooncomfort en de extra voorzieningen in de bejaardentehuizen moesten de bejaarden verlokken om de gezinswoningen te verlaten.¹³

Tot 1954 steunde het Rijk alleen gemeenten en woningbouwcorporaties bij de bouw van bejaardenwoningen. Bij Koninklijk Besluit van 5 juni 1954 kregen ook particuliere bouwers financiële steun van het Rijk voor de bouw van (bejaarden)woningen. Het Premie- en bijdragebesluit regelde een betaling bij het gereedkomen van de nieuwbouw als tegemoetkoming in de onrendabele stichtingskosten. De voorwaarden ten aanzien van de uitvoering werden opgenomen in de *Voorschriften en Wenken*.¹⁴

BOUWPROGRAMMA

Elk jaar stelde de rijksoverheid in een bouwprogramma de bouwvolumes vast voor woningbouw, ziekenhuizen, scholen etc. Op basis van het jaarlijkse bouwprogramma kregen gemeenten een contingent toegewezen voor woningwetwoningen. Wooneenheden voor bejaarden telden in dit toegewezen aandeel voor tweederde mee. In theorie kon met een contingent van 100 woningen een bejaardentehuis van 150 wooneenheden worden gerealiseerd. Ondanks deze stimuleringsregeling bleef de bouw van bejaardentehuizen nog jarenlang achter bij de vraag naar deze specifieke woonvorm.

In de periode tot 1950 bleef het aandeel wooneenheden voor bejaarden in de totale woningbouwproductie zeer beperkt. Er werden vooral gezinswoningen en –flats gebouwd. De *Voorschriften en Wenken* die voor normale woningwetwoningen golden, werden ook toegepast op de bejaardenhuisvesting om zo tot een sober en beheerst gebruik van de beschikbare materialen en middelen te komen. Uit jaarverslagen van de Centrale Directie van de Wederopbouw en Volkshuisvesting en overzichten van de Nederlandse Centrale voor Huisvesting van Bejaarden komen de volgende nieuwbouwcijfers naar voren:

¹³ In het hoofdstuk ‘architectonische aspecten’ komen de verschillende woonvormen aan de orde in de paragraaf ‘woningtypologie’.

¹⁴ In de *Voorschriften en Wenken* stonden de minimumeisen die aan een woning gesteld moesten worden.

AFBEELDING 3.2

OVERZICHT GEBOUWDE

VERZORGINGSTEHUIZEN 1945-

1965

Overzicht gereedgekomen verzorgingstehuizen in de periode mei 1945 tot eind 1964										
	r.k.	alg.	p.chr.	n.h.	gem.	geref.	doops- gez.	Isr. gem.	totaal	bedden
Groningen	1	9	—	—	13	2	—	—	25	1.748
Friesland	2	4	1	—	18	3	1	—	29	1.635
Drenthe	1	4	—	4	1	2	—	—	12	903
Overijssel	2	3	1	4	3	1	—	—	14	1.884
Gelderland	12	20	3	10	8	3	—	1	57	5.000
Utrecht	2	7	4	5	3	3	—	—	24	3.576
Noordholland	14	21	7	6	11	2	1	—	62	4.697
Zuid-Holland	6	11	5	13	9	4	—	—	48	4.617
Zeeland	3	6	4	2	—	2	—	—	17	1.165
Noordbrabant	21	6	1	3	5	—	—	—	36	4.432
Limburg	11	—	—	—	3	—	—	—	14	1.549
Amsterdam	—	3	—	—	1	2	—	—	6	1.244
Rotterdam	—	6	1	2	1	3	—	—	13	1.245
's-Gravenhage	—	2	1	1	2	—	—	1	7	1.374
Totaal	75	102	28	50	78	27	2	2	364	35.069

- Tussen 1945 en 1955: 126 bejaardentehuizen
- Tussen 1955 en 1960: 101 bejaardentehuizen
- Tussen 1960 en 1965: 137 bejaardentehuizen

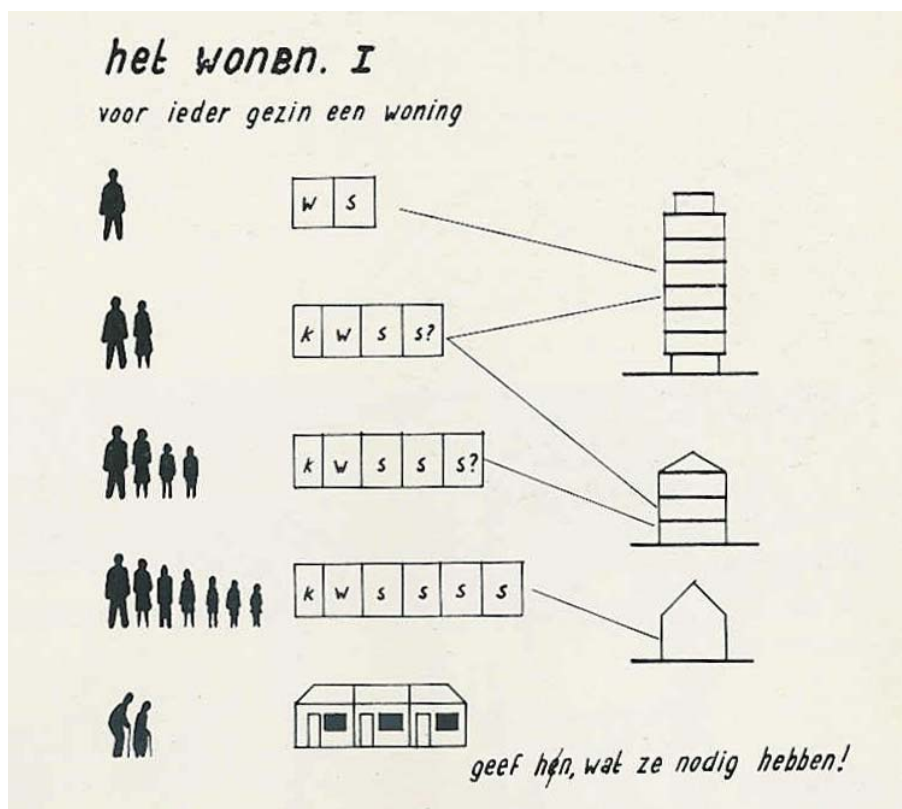
Hieruit blijkt dat de bouwproductie in de eerste tien jaar voorzichtig op gang kwam. Na 1955 nam het aantal bejaardentehuizen toe. Dit hing samen met de algemene toename van bouwactiviteiten, maar ook met de financiële ondersteuning die vanaf 1954 ook beschikbaar kwam voor particuliere initiatiefnemers. Het aantal wooneenheden voor bejaarden nam sterker toe, doordat de bejaardentehuizen groter werden en er ook steeds meer individuele bejaardenwoningen werden gebouwd. Daarnaast werden ook nog speciale verpleegtehuizen voor bejaarden gebouwd. Beide laatste categorieën maken geen deel uit van dit onderzoek.

3.4 STEDENBOUWKUNDIGE ASPECTEN

WIJKGEDACHTE

De ideologie van de verzorgingsstaat werd in de studie *De stad der toekomst, de toekomst der stad* concreet vertaald naar het stedenbouwkundige model van de wijkgedachte.¹⁵ De wijkgedachte werd ontwikkeld vanuit de overtuiging dat de ongestructureerd uitdijende stad een belemmering vormde voor een gezonde ontplooiing van het individu en het ontstaan van een hecht gemeenschapsleven. De wijkgedachte was zowel een instrument voor een planmatige ordening van de stad, als een beschavingsoffensief voor de omvorming van de anonieme massamens tot een verantwoordelijke burger. De wijkgedachte werd hét richtinggevende concept voor de naoorlogse wijken in Nederland.

¹⁵ A. Bos e.a., *De stad der toekomst, de toekomst der stad. Een stedenbouwkundige en sociaal-culturele studie over de groeiende stadsgemeenschap*, Rotterdam 1946.

AFBEELDING 3.3

DE PLEK VAN BEJAARDEN IN
DE WIJK(GEDACHTE)

BEJAARDEN IN DE WIJK

In de studie *De stad der toekomst, de toekomst der stad* werd ook nadrukkelijk aandacht besteed aan de bejaarden. Zij zouden midden in de maatschappij moeten staan. De bejaardenhuisvesting werd daarom beschouwd als een vanzelfsprekend onderdeel van de samenleving en dus van de wijk. De schrijvers verwoordden het als volgt: “De vierde en laatste periode [fasen in het gezinsleven] vraagt om een zeer beknopte woning op de begane grond, welke, speciaal voor de bejaarden ontworpen, toch temidden van de normale woningen gelegen moet zijn om het contact met familie en kinderen niet te bemoeilijken en de betrekkingen met het volle leven niet af te snijden”¹⁶.

De individuele bejaardenwoningen dienden bij voorkeur te staan in de directe nabijheid van de activiteiten in de wijk, nabij de winkels en de kerk en gemakkelijk te bereiken via het openbaar vervoer. Bovendien zouden deze bejaardenwoningen gecombineerd moeten worden met andere woonvormen, zodat het doorlopen van de gehele levenscyclus in één buurt mogelijk werd. Bij de situering zouden de volgende aspecten een rol moeten spelen: uitzicht op levendigheid (mensen) en/of natuur, korte afstand van de winkels, nabij ontsluitingswegen en halte openbaar vervoer, situering temidden van een tuin. Voor meer hulpbehoevende bejaarden werd voorzien in de bouw van tehuisen. Deze bijzondere woonvorm kreeg in de wijkgedachte een plaats toebedeeld op het schaalniveau van het stadsdeel. “Naast het particulier initiatief dient ook de overheid op te treden door het stichten van openbare tehuisen voor oude van dagen. Het is verder noodzakelijk dat de particuliere inrichtingen onder overheidscontrole komen te staan, daar de exploitatie dezer inrichtingen in vele

¹⁶ Idem, p. 66.

gevallen meer gericht is op het maken van winst dan op een goede en menselijke verzorging der oude mensen”¹⁷.

De praktijk laat zien dat aan de uitgangspunten van de wijkgedachte uitvoering is gegeven. In Nijmegen ligt Huize Doddendaal net buiten het drukke centrum in een rustig gedeelte van de binnenstad, en het bejaardentehuis in de Nijmeegse wijk Galgenveld maakt onderdeel uit van een strook bijzondere voorzieningen midden in de wijk. Situeringen van bejaardentehuizen midden in de ruimtelijke hoofdstructuur en/of op loopafstand van voorzieningen en openbaar vervoer zijn in vrijwel alle steden terug te vinden. In andere gevallen hebben landschappelijke overwegingen juist de doorslag gegeven. In Tilburg (Ringbaan-Zuid), Apeldoorn (Kerschoten) en Nijmegen (Hatert) liggen de bejaardenhuizen aan de rand van de genoemde uitbreidingswijken. Hier zijn waarschijnlijk overwegingen als uitzicht en nabijheid van natuurschoon de doorslaggevende factoren geweest. Evident was dat het geval bij het Huis in de Duinen te Zandvoort van het architectenbureau Van Tijen, Boom en Posno. Zoals de naam al duidelijk maakt, biedt het gebouw uitzicht over het duinenlandschap.

3.5 ARCHITECTONISCHE ASPECTEN

PIONIEREN (1945-1950)

Tijdens de wederopbouwperiode was het bouwen van bejaarden(te)huizen een nieuwe opgave. Hoe moest de huisvesting er architectonisch uitzien? De oude vertrouwde hofjes met eenkamerwoningen en bejaardentehuizen met grote slaapzalen werden beschouwd als achterhaalde typologieën. Hiermee was het welzijn van de bejaarden niet langer gediend. Bij gebrek aan een speciale richtlijn voor de bouw van bejaardenhuisvesting gebruikten gemeenten, corporaties en liefdadigheidsinstellingen de *Voorlopige Wenken voor het ontwerpen van normale eengezinswoningen* uit 1946. Verder stelde het Bouwcentrum uit Rotterdam informatie beschikbaar in het tijdschrift *Bouw* en presenteerden verschillende stichtingen hun ervaringen in rapporten.¹⁸ Hieruit kwamen de volgende, algemene aandachtspunten naar voren:

- De zelfstandigheid van valide bejaarden als argument voor de bouw van afzonderlijke wooneenheden
- De hulpbehoefte van invalide bejaarden als reden voor de bouw van verzamelgebouwen met centrale voorzieningen
- De eigenwaarde van bejaarden als pleidooi voor een architectuur met culturele expressie die uitdrukking geeft aan de menswaardigheid van de bejaarden
- De prijs van de bouwgrond als een van de factoren in de keuze voor laag- of etagebouw
- De burgerlijke staat (echtpaar, weduwe, vrijgezel) als uitgangspunt voor de woningtypologieën

¹⁷ Idem, p. 125-126.

¹⁸ Bijvoorbeeld: N. van der Laan e.a., *De huisvesting van bejaarden in Nederland*, Utrecht 1948 (uitgave van de Landelijke Katholieke Stichting voor Behuizing van Bejaarden).

- De financiële draagkracht van de bejaarden als medebepalende omstandigheid voor de woninggrootte en het voorzieningenpakket

Bij gebrek aan een uitgekristalliseerde bejaardenwoning- typologie konden de architecten in de aanvangsfase van de wederopbouw niet anders dan pionieren en prototypen ontwerpen.

RICHTLIJNEN (1950-1965)

Uit behoefte aan informatie gaf de Centrale Directie van de Wederopbouw in 1951 opdracht aan het Bouwcentrum om een studiecmissie te formeren.¹⁹ Deze commissie had tot doel om gegevens over bejaardenhuisvesting te verzamelen en toegankelijk te maken als leidraad voor het ontwerpen van verschillende vormen van bejaardenhuisvesting. Haar eerste rapport verscheen in 1953: *Huisvesting voor bejaarden. Richtlijnen voor de bouw en de exploitatie van zelfstandige woningen en pensioentehuizen* (Rotterdam 1953).²⁰ Het rapport bracht informatie bijeen omtrent:

- Cijfers en plattegronden van voorbeeldprojecten
- Rekenvoorbeelden van stichtingskosten, subsidies en huurprijzen
- Uitwerkingen van verschillende woonvormen
- (On)mogelijkheden op de gebieden van bouwtechniek en exploitatie

In architectonisch opzicht luidde de conclusie: bouw alleen het meest noodzakelijke en houdt de uitvoering sober. Met betrekking tot de stedenbouw werd de visie van de wijkgedachte onderschreven. In verband met voortschrijdende inzichten verscheen in 1959 een geactualiseerde versie van het eerste rapport.²¹

In aanvulling op deze bouwrichtlijnen werden in de Wet op de Bejaardenoor- den (1963, ministerie van Maatschappelijk Werk) regels vastgesteld over het reilen en zeilen in de tehuizen om een einde te maken aan de vaak mensont- rende toestanden in particuliere tehuizen. De wet behandelde de vrijheid van bejaarden hun leven naar eigen inzicht in te richten, de hygiëne en gezond- heidszorg, de veiligheid, de professionaliteit van het personeel, de inrichting van het gebouw, de boekhouding, enzovoort. De wet stelde kortom waarborgen voor een verzorging die voldeed aan de redelijke eisen van een menswaardig bestaan.

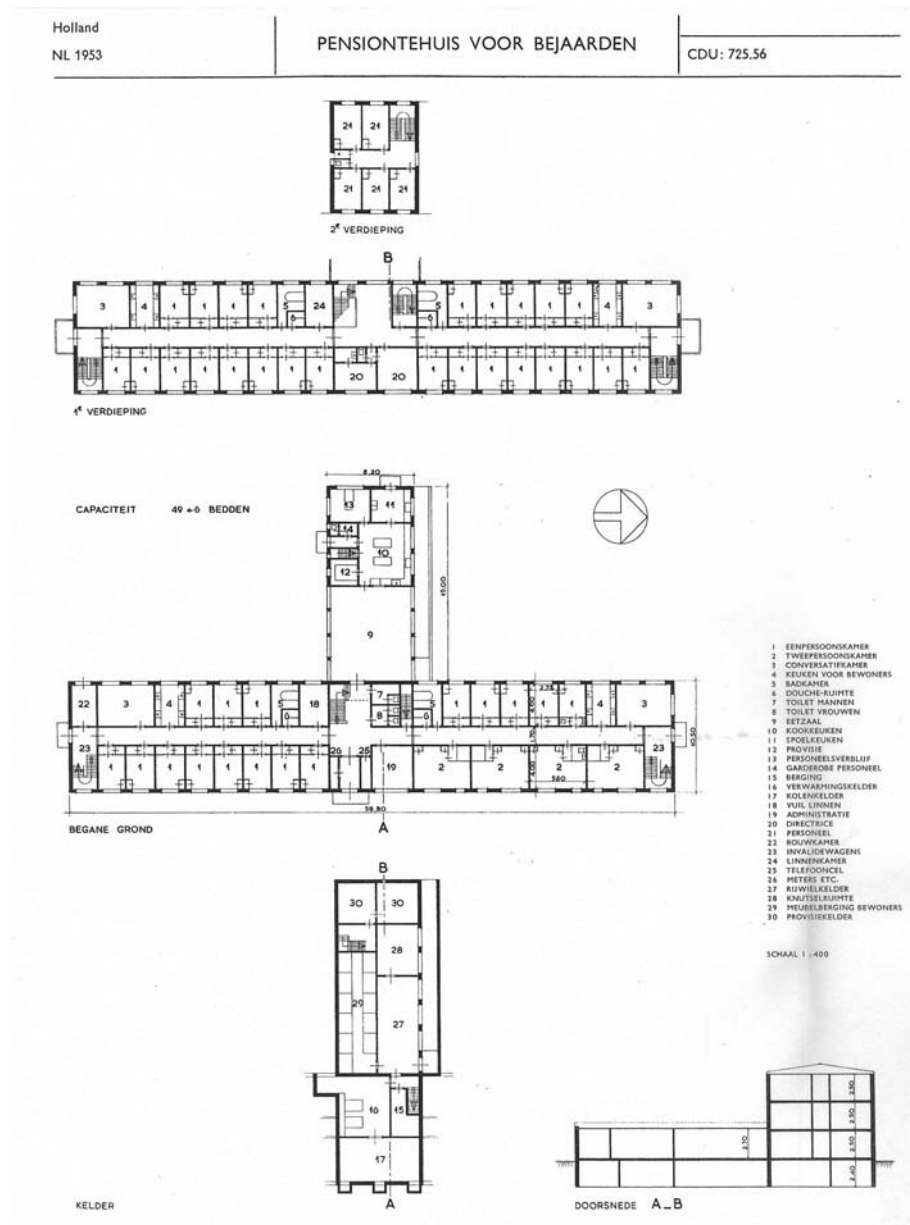
¹⁹ In de Studiecmissie Bejaardenzorg zaten afgevaardigden van de Centrale Directie, de Nationale Commissie voor de Oudenliedenzorg, de Stichting voor Maatschappelijk Werk in Zuid Holland, het Bouwcentrum, enkele architecten en directeuren van bejaardentehuizen.

²⁰ Een samenvatting van het rapport is opgenomen in het jaarverslag van de Centrale Directie van de Wederopbouw over 1953.

²¹ Huisvesting van bejaarden. *Zelfstandige woningen en pensioentehuizen*, Rotterdam 1959 (uitgave van het Bouwcentrum). De mogelijke invloed van dit rapport op de bepalingen van de *Wenken en Voorschriften* is niet onderzocht.

AFBEELDING 3.4

ALGEMENE OPZET VAN EEN
PENSIONTEHUIS

WONINGTYPOLOGIE²²

Omstandigheden als burgerlijke staat en financiële draagkracht, maar bovenal de lichamelijke en geestelijke gesteldheid van bejaarden droegen in belangrijke mate bij aan de ontwikkeling van verschillende woonvormen voor bejaarden:

- Normale woningen en serviceflats voor geestelijk en lichamelijk valide bejaarden
- Speciale woningen en tehuizen met aangepaste indelingen en faciliteiten voor verminderd valide bejaarden
- Verpleegtehuizen voor geestelijk en lichamelijk invalide bejaarden

²² Zie: *Huisvesting van bejaarden* (1949), uitgave van de Centrale Directie van het Ministerie van Wederopbouw.

DE VERSCHILLENDE TYPEN BEJAARDENTEHUIZEN				
kenmerken	type bejaardentehuizen			
	service-flat	pensiontehuis	pension- en verpleegtehuis	verpleegtehuis
motief van verzorging	verzorging wensend	verzorging wensend en verzorging behoevend	verzorging wensend en verzorging behoevend met mogelijkheden tot verpleging	verpleging behoevend
aard der verzorging	gedeeltelijk pensioen	volledig pensioen	volledig pensioen	volledig pensioen
wooneenheden	2- en 3-kamer koopflats	1- en 2-persoons huurkamers en in enkele gevallen 2-persoons huurflats	1- en 2-persoons huurkamers en enige verpleegaccommodatie (kamers en zaaltjes)	alléén verpleegaccommodatie
financiële draagkracht	hoog	hoog en gemiddeld	gemiddeld en laag	gemiddeld en laag
sociale status	hoog	hoog en midden	midden en laag	midden en laag
privacy	geven het zelfstandig wonen <i>vrijwillig</i> gedeeltelijk prijs in ruil voor gedeeltelijke verzorging	geven het zelfstandig wonen <i>vrijwillig</i> of <i>gedwongen</i> geheel prijs in ruil voor gehele verzorging.	geven het zelfstandig wonen <i>vrijwillig</i> of <i>gedwongen</i> geheel prijs in ruil voor gehele verzorging	geven het zelfstandig wonen <i>gedwongen</i> geheel prijs
verplegingsmogelijkheden	indien niet meer valide óf verpleeghulp nemen óf tehuis verlaten	indien permanent bedlegerig geworden in de meeste gevallen niet mogelijk verpleeghulp te nemen (ruimtegebrek), tehuis verlaten.	in beperkte mate mogelijkheden tot verpleging	alléén verpleging (ziekenhuiskarakter)
gezondheidstoestand	in staat een eigen huishouding te voeren	deels in staat een eigen huishouding te voeren en deels verminderde validiteit (huishoudelijk hulpbehoevend)	deels in staat een eigen huishouding te voeren, deels huishoudelijk hulpbehoevend, deels verpleging behoevend	alléén verpleging behoevend
motieven van echtparen	huishouden te omslachtig; gebrek aan personeel	huishouden te omslachtig; gebrek aan personeel; beide of een der leden verminderd valide; inwoningsmoeilijkheden	beide of een der leden huishoudelijk hulpbehoevend, resp. verpleging behoevend; inwoningsmoeilijkheden	alléén verpleging behoevend
motieven van weduwen/weduwnaars met kinderen	huishouden te omslachtig; gebrek aan personeel; ontgaan van eenzaamheid	inwoningsmoeilijkheden en verminderde validiteit (huishoudelijk hulpbehoevend)	inwoningsmoeilijkheden en huishoudelijk hulpbehoevend resp. verpleging behoevend	alléén verpleging behoevend
motieven van weduwen/weduwnaars zonder kinderen en van ongehuwden	huishouden te omslachtig; gebrek aan personeel; ontgaan van eenzaamheid	ontgaan van eenzaamheid; verminderde validiteit (huishoudelijk hulpbehoevend)	ontgaan van eenzaamheid; huishoudelijk hulpbehoevend resp. verpleging behoevend	alléén verpleging behoevend

AFBEELDING 3.5

OVERZICHT MET TYPEN
BEJAARDENTEHUIZEN

De 'gewone' bejaardenwoning was sinds de invoering van de Woningwet in 1901 de meest gebouwde woonvorm voor bejaarden, mede omdat ze goedkoop geproduceerd konden worden. 'Gewoon' betekende een kleine grondgebonden, gelijkvloerse en individuele woning tussen de normale gezinswoningen.²³ De bejaarde behield hierbij zijn zelfstandigheid en voelde zich verbonden met de buurt, zo was de achterliggende gedachte.

In de behoefte aan verzorging van de steeds ouder wordende bejaarden werd voorzien door de bouw van pension- of bejaardentehuizen. Deze collectieve woonvorm met wooneenheden op huurbasis bood verzorging aan de verminderd valide bejaarden op de gebieden van huishoudelijke hulp en persoonlijke verzorging. Ook de valide bejaarde die comfort verkoos boven zelfstandigheid vond hier onderdak. Het tehuis bestond uit een afdeling met wooneenheden, een eet- en recreatiezaal, een afdeling met personeels- en dienstvertrekken en een mortuarium. Dit type bejaardentehuis is in de databank ingevoerd als verzorgingstehuis.

Het zogenaamde allround-systeem combineerde een klein en centraal gelegen verzorgingstehuis met zelfstandig wonen in aanleunwoningen. Bejaarden

²³ Deze zelfstandige woonvorm maakt veelal integraal onderdeel uit van een complexmatig opgezette woonwijk. Daarmee valt het buiten het bestek van dit objectgerichte categoriaal onderzoek.

konden zo langer zelfstandig wonen en bij verminderde validiteit eenvoudig doorschuiven naar het centrale verzorgingstehuis. Dit type bejaardentehuis is in de databank ingevoerd als bejaardencentrum.

De serviceflat, het derde type dat in de databank is ingevoerd, betrof een luxe variant op het bejaardencentrum en bood de bemiddelde bejaarde de voorwaarden voor een comfortabel leven.

Hoewel de grotere tehuizen een ziekenafdeling bezaten, werden de bejaarden bij (blijvende) geestelijke en/of lichamelijke invaliditeit geacht te verhuizen naar een verpleegtehuis. Deze collectieve woonvorm was specifiek ingericht op de verpleging van bejaarden met de behoefte aan volledige zorg en geneeskundige hulp. Binnen deze categorie kon onderscheid gemaakt worden tussen verpleegtehuizen speciaal voor lichamelijk invaliden, chronisch zieken of psychisch gestoorden.²⁴ Het karakter van het verpleegtehuis benaderde de aard van een ziekenhuis.

De eerste naoorlogse generatie woningen voor bejaarden (tot ca. 1960) bestond hoofdzakelijk uit 'gewone' bejaardenwoningen. In mindere mate werden tehuizen gebouwd, soms in combinatie met aanleunwoningen. Na 1960 wordt de tweede generatie bejaardenwoningen gekenmerkt door een grotere differentiatie aan typen: goedkope bejaardenflats, serviceflats voor middenstanders, verpleegtehuizen voor uiteenlopende ziekten (afbeelding 3.5).

BOUWSTIJLEN

Na de Tweede Wereldoorlog manifesteren de architectuuropvattingen zich globaal in drie richtingen. Deze opvattingen zijn in hoofdzaak onder te verdelen in een traditionalistische, een modernistische en een gemengde bouwtrant.

Deze hoofdgroepen kennen weliswaar een onderverdeling in specifieke stijlvarianten, maar deze vertonen onderling meer samenhang dan verschillen.

De bejaardenhuizen in de traditionalistische bouwstijl worden gekenmerkt door een betekenisvolle vorm of typologie, zoals het bejaardentehuis in Tilburg van J. Bedaux (1949-1951), waar de opzet verwant is aan het kloostertype. Een ander voorbeeld is het bejaardentehuis in het Heuvelkwartier te Breda van de architecten A. Evers en G.J.M. Sarlemijn (1952), dat verwant is aan het hofjestyte. Kenmerkend zijn de toepassing van een eenvoudige en soms monumentale baksteenarchitectuur, vaak met een 'klassiek' gevelbeeld, nadruk op de entrees, spaarzame accenten in het metselwerk, ingetogen versieringen van natuursteen en smeedwerk, lijstgevels en schuine pannen daken. In deze categorie zijn onder andere de Delftse School en de Bossche School vertegenwoordigd.

De bejaardenhuizen in de modernistische bouwstijl worden gekenmerkt door een zakelijk verband tussen vorm, plattegrond, constructie en materiaalgebruik, zoals het bejaardentehuis te Zandvoort van architectenbureau Van Tijen, Boom en Posno (1956), dat in systeembouw is uitgevoerd. Kenmerkend zijn de vrije plattegronden, heldere constructies met een zichtbaar betonskelet, orthogonale vormen, transparante alzijdige gevels met een vrije indeling, prefab-elementen en hoogbouw met platte daken. De modernistische bejaardenhuizen worden in

²⁴ Het eerste verpleegtehuis voor geestelijk gestoorde bejaarden werd in 1959 in Friesland gebouwd.

de jaren vijftig en zestig steeds hoger. In Gorinchem mondt dit uit in een hoge woontoren voor bejaarden (1957-1961) naar ontwerp van S.J. van Embden. De bejaardenhuizen in de gemengde bouwtrant, ook wel shakehandsarchitectuur genoemd, worden gekenmerkt door een wisselende combinatie van de eerder omschreven traditionalistische vormentaal en het modernistische idioom. Stijlvarianten zijn het gematigd modernisme en het verzakelijk traditionalisme. Ogenschijnlijke tegenstellingen als gesloten en open, baksteen en beton, representatie en functie, materie en ruimtebesef gaan harmonieus samen in nieuwe architectonische vormen, artistieke en monumentaliteit. Een representatief voorbeeld is het bejaardentehuis Clockstede te Nieuwe Pekela (1956) van architect J. Grunstra, met zijn zorgvuldige detaillering, hiërarchische geleiding van de gevarieerde hoofdvorm en geïntegreerde toepassing van beeldende kunst.

Kenmerkend voor de vroeg naoorlogse architectuur is tevens het aspect van de verzuiling (zie ook de gelijknamige paragraaf in het hoofdstuk sociaal-maatschappelijke aspecten). Protestanten, katholieken, humanisten, socialisten en liberalen bouwden onder andere bejaardenwoningen voor de eigen leden. Vanzelfsprekend werden de woningen ontworpen door geloofsgenoten. Enigszins chargerend gesteld ontwierpen katholieke architecten van de Delftse en Bossche School voor roomse stichtingen in het zuiden van Nederland, en modernistische architecten voor socialistische stichtingen in grote steden als Amsterdam. Uit het onderzoek blijkt dat niet alleen landelijk bekende ontwerpers en specialisten, maar ook plaatselijke allround architecten zich bezig hielden met het ontwerpen van bejaardentehuizen. In dit opzicht wijkt de categorie bejaardenhuizen niet af van andere soorten bouwwerken. In tegenstelling tot bijvoorbeeld schoolgebouwen zijn in de tehuizen minder kunstuitingen toegepast. Een reden hiervoor is niet gevonden. In de lijst van geïnventariseerde bejaardentehuizen komen slechts spaarzaam landelijk bekende beeldend kunstenaars voor.

BEJAARDENHUISVESTING IN HET BUITENLAND

In de tijdschriftartikelen over de bejaardenhuisvesting in het buitenland werd vooral geconstateerd dat de problematiek elders niet wezenlijk afweek van de Nederlandse situatie. De gegevens en ervaringen werden onderling uitgewisseld tijdens een internationaal congres over bejaardenhuisvesting in oktober 1965²⁵, dat in Nederland en België plaatsvond.²⁶ Geen enkel land sprak zich uit als voorstander van het samenwonen van bejaarden met hun kinderen. De nadruk lag op de bouw van nieuwe bejaardenhuisvesting. Daarbij werd de in Nederland gangbare typologie gevolgd:

²⁵ Georganiseerd door de Economische Commissie voor Europa van de Verenigde Naties. Aanwezig waren: 19 Europese landen, de Verenigde Staten van Amerika, Israël en vijf internationale organisaties.

²⁶ Als onderdeel van het congres werden de volgende bejaardencentra bezocht: 'Slotermeer' aan de J. de Louterstraat te Amsterdam (gemeente), 'Durghorst' te Krommenie (gemeente), 'Johannesstichting' te Castricum (woningbouwvereniging), 'Alphons Ariënhuis' te Utrecht (stichting), 'Amandelhof' te Zeist (hervormde stichting), 'De Burcht' te Rotterdam (woningstichting) en 'Crabbhoff' te Dordrecht (hervormde gemeente).

- Zelfstandige woningen voor valide bejaarden (zoals de bejaardenwoningen, die zijn opgenomen in naoorlogse woonwijken)
- Verzorgingstehuizen, met volledige zorg
- Complexen bejaardenwoningen, met een mogelijkheid tot dienstverlening of de serviceflat

Het laatste type werd alom ideaal geacht, vanwege de vervulling van zowel het streven naar zelfstandigheid, als de mogelijkheid zorg te krijgen vanuit de gemeenschap. Verschillen in aanpak waren er ook. De West-Europese landen gaven financiële steun aan corporaties en particuliere bouwers voor het (ver)bouwen van bejaardenwoningen. In Oost-Europa was voornamelijk de overheid verantwoordelijk voor de bouw van bejaardenhuisvesting. In de Verenigde Staten van Amerika lag de bouw en exploitatie juist in handen van de particuliere sector.

Hoofdstuk 4 Preselectie en toetsing

4.1 BRONNEN

Voor de preselectie is gebruik gemaakt van het onderzoek naar tijdschriftenartikelen in de grotere bouw tijdschriften uit de periode 1940-1970. Hierbij gaat het in hoofdzaak om de tijdschriften *Bouw*, *Bouwkundig Weekblad*, *Forum*, *Katholiek Bouwblad/ Wonen TABK en Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw*. De tijdschriften *Baksteen*, *Publieke Werken* en *Polytechnisch Tijdschrift* leverden geen algemene en projectartikelen op over de bejaardenhuisvesting. Van de specifieke branchetijdschriften zijn alleen de eerste twee jaargangen (1955-1956) van het tijdschrift *Onze Bejaarden* geraadpleegd. Omwille van de beschikbare tijd is het daarbij gebleven. Aanvullend algemeen archief- en literatuuronderzoek (zie bijlage) heeft gediend als referentiekader. In overeenstemming met het onderzoeksprotocol is besloten geen andere bronnen in de databank op te nemen dan de artikelen uit eerder genoemde bouw tijdschriften.

Werden in eerste instantie alle artikelen waarin aandacht werd besteed aan bejaardenhuisvesting gekopieerd, in tweede instantie bleek dit niet bevorderlijk voor de snelheid en efficiëntie van het onderzoek. Zo bleek de aandacht die in de tijdschriften werd besteed aan buitenlandse voorbeelden niet direct van belang voor de preselectie. Bovendien waren de gegevens over deze bejaardentehuizen al opgenomen in verschillende andere publicaties uit dezelfde periode. Kleine vermeldingen van aanstaande bouwprojecten met een spaarzaam aantal gegevens, zijn weliswaar gekopieerd maar niet ingevoerd omdat deze vermeldingen te weinig en onvoldoende betrouwbare informatie boden voor het overzicht.

Tijdens de invoer en de preselectie is gebleken dat alleen uitvoerige artikelen met foto's, schetsen, plattegronden en beschrijvingen voldoende bruikbare informatie boden om objecten en complexen in de databank op te nemen en onderling met elkaar te vergelijken. De meeste artikelen handelen over één project en zijn voorzien van meerdere afbeeldingen en een plattegrond. In totaal zijn 160 bejaardentehuizen ingevoerd in de databank.

4.2 WAARDERINGSKRITERIA

Bij het opstellen van de waarderingscriteria is gebruik gemaakt van de *Handleiding Architectuur en Stedebouw 1850-1940*, geschreven voor het Monumenten Selectie Project MSP van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Deze criteria zijn nog steeds valide en blijken goed toepasbaar op de categorie bejaardenhuisvesting uit de naoorlogse periode. Objecten uit de Wederopbouwperiode kunnen evenals gebouwen van vóór 1940 worden geselecteerd op basis van de volgende criteria:

- Cultuurhistorische waarde
- Architectuur- en kunsthistorische waarde
- Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde
- Gaafheid / herkenbaarheid
- Zeldzaamheid

Aan de hand van deze criteria zijn verfijningen in de formuleringen aangebracht, die zijn toegespitst op de naoorlogse bejaardenhuisvesting. Het overzicht van waarderingscriteria voor de naoorlogse bejaardenhuisvesting is als bijlage opgenomen. In het afwegen van het cultuurhistorische criterium is het bejaardenhuis als ‘drager’ van ideeën en idealen over de verzorgingsstaat van grote betekenis geweest. Daarnaast is uitvoerig getoetst op architectuurhistorische overwegingen als bouwgeschiedenis, stijl, ontwerpqualiteiten en oeuvres van architecten. De stedenbouwkundige situatie is waar mogelijk in de beoordeling meegenomen, maar was veelal moeilijk te beoordelen op basis van de beschikbare informatie.

De gegevens in de databank geven een beeld van de aandacht die de verschillende vaktijdschriften gaven aan bejaardenhuisvesting, architecten en gemeenten. Hieruit blijkt dat de redacties van alle tijdschriften vooral op de randstad waren gericht (ruim de helft van alle projecten), de steden (ongeveer tweederde van alle projecten), katholieke bejaardentehuizen (*Katholieke Bouwblad*) of modernistische architectuur (*Forum*). Dergelijke ‘voorkeuren’ zijn vastgesteld, zonder nader onderzoek te verrichten naar de achtergronden van de verschillende tijdschriftredacties en hun redenen om bepaalde gebouwen wel of niet in het blad op te nemen. De preselectie is met andere woorden een selectie binnen het selecte aanbod bejaardenhuisvesting uit de periode 1940-1970 dat destijds de aandacht trok van de tijdschriftredacties.

4.3 SELECTIEMETHODE

Bij het maken van de preselectie heeft de databank met de ingevoerde gegevens gediend als basis voor het samenstellen van overzichten binnen de categorie bejaardenhuisvesting. Door gebruik te maken van de functie ‘gecombineerd zoeken’ konden lijsten worden gemaakt van bouwtypen (bejaardencentrum, verzorgingsflat, serviceflat), tijdvakken, architecten en systeembouw.

HANDMATIGE PRESELECTIE

Aangezien de beschrijvingen uit de vaktijdschriften niet digitaal als aanhangsel beschikbaar zijn, was het niet mogelijk om de databank voor nadere preselectie te benutten. De werkwijze richtte zich daarom op het handmatig sorteren van de gekopieerde tijdschriftartikelen, op basis van de eerder genoemde databankoverzichten. Door de artikelen chronologisch te rangschikken, kon een stilistische en/of typologische ontwikkeling worden gesignaleerd. Aan de hand van de vastgestelde criteria zijn de gebouwen vervolgens vergeleken op cultuurhistorische context, architectonische kwaliteit, architectuurhistorische waarde, materiaalgebruik, technische ontwikkelingen, interieur en kunsttoepassingen. De omgevingsaspecten bleken in de artikelen niet altijd of niet even

helder te zijn gedocumenteerd. Hierdoor was het slechts incidenteel mogelijk de bejaardentehuizen te beoordelen op stedenbouwkundige- of ensemblewaarden. Bij twijfel tussen verschillende maar gelijkwaardige bejaardentehuizen is bij de uiteindelijke keuze gelet op de actuele staat (voor zover te achterhalen op het internet), de plaats binnen het oeuvre van een architect en een evenwichtige vertegenwoordiging van architecten en gemeenten/provincies in de preselectie lijst. In dergelijke gevallen kreeg een nog niet vertegenwoordigde architect of woonplaats het voordeel van de twijfel. Het gegeven dat een bejaardentehuis in meerdere artikelen is besproken of in meer tijdschriften is opgenomen, heeft op de achtergrond een rol gespeeld bij de preselectie; het aantal publicaties over een bejaardentehuis geeft immers een indicatie over het belang dat de redacties aan het gebouw gaven.

De ‘papieren’ preselectie heeft erin geresulteerd dat 22 van de 160 ingevoerde bejaardentehuizen van belang zijn om in het veld nader te worden onderzocht: een percentage van bijna 14 %. Op het totaal van de 364 gebouwde bejaardentehuizen is dat 6 %. Deze objecten scoren op één of meerdere criteria van de cultuurhistorische, architectuurhistorische en/of stedenbouwkundige waarden. Daarnaast is gekeken naar de herkenbaarheid voor een bepaalde bouwstroom of specifiek bouwtype. De gaafheid van de bejaardentehuizen kon niet beoordeeld worden, omdat dit een onderdeel vormt van het veldonderzoek. Niettemin zijn de websites van verschillende zorginstellingen geraadpleegd. De aanwezigheid van beeldmateriaal op de betreffende sites bepaalde of de actuele staat van het gebouw kon worden vastgesteld.

Ook de zeldzaamheidswaarde is moeilijk te bepalen omdat slechts een zeer beperkt aantal bejaardentehuizen in de bouw tijdschriften is gepubliceerd. Uit de artikelen blijkt soms welke bejaardentehuizen als vroeg of uitzonderlijk kunnen worden aangemerkt, maar pas wanneer het veldwerk heeft plaatsgevonden zal duidelijk zijn welke bejaardentehuizen nog bestaan en daadwerkelijk in aanmerking komen voor bescherming.

4.4 VOORBEEDEN UIT DE PRESELECTIE

Om een beeld te geven van de preselectie en selectiewijze is in onderstaand overzicht een aantal bejaardentehuizen met afbeelding opgenomen, met puntsgewijs de redenen waarom de bejaardentehuisvesting voor een veldbezoek in aanmerking komt.

Huidige Gemeente	Tilburg
Objectcode	BEJP0017
Adres	Kruisvaarderstraat
Plaats	Tilburg
Architect	J. Bedaux
Bouwjaren	1949-1951

AFBEELDING 4.1

Cultuurhistorische waarde

- Als vroeg voorbeeld van een bejaardentehuis (1949-1951) gebouwd met rijksfinanciering krachtens de Woningwet

Architectuurhistorische waarden

- Als karakteristieke typologie: verwantschap met het kloostertype, combinatie van een gemeenschappelijke entree en individuele toegangen per woning
- Van belang voor het oeuvre van architect J. Bedaux
- Als goed voorbeeld van het vroeg naoorlogse traditionalisme met een romantisch 'klassieke' inslag

Stedenbouwkundige en ensemblewaarde

- Van belang als onderdeel van een rooms katholiek parochiecomplex

AFBEELDING 4.2

Huidige Gemeente

Breda

Objectcode

BEJK0017

Adres

In Heuvelkwartier

Plaats

Breda

Architect

Evers en Sarlemijn

Bouwjaren

1952

Architectuurhistorische waarden

- Als karakteristieke typologie: verwantschap met het hofje
- Van belang voor het oeuvre van het architectenbureau A. Evers en G.J.M. Sarlemijn
- Als goed voorbeeld van het naoorlogse traditionalisme, meer in het bijzonder een uiting van vroege Bossche School architectuur

Stedenbouwkundige en ensemblewaarde

- Als essentieel onderdeel van, en functionele verbijzondering in de wijk Heuvelkwartier naar ontwerp van Granpré Molière, op de hoek van twee ruimtelijke groenstructuren

AFBEELDING 4.3

Naam

Het huis in de duinen

Huidige Gemeente

Zandvoort

Objectcode

BEJP0032

AdresTussen Kennemer en
Waterleidingduinen**Plaats**

Zandvoort

Architect

Van Tijen, Boom

Bouwjaren

1956

Cultuurhistorische waarde

- Vanwege het pionierskarakter: eerste complex van de Nederlandse Centrale voor Huisvesting van Bejaarden (NCHB)

Architectuurhistorische waarden

- Van belang en representatief voor het oeuvre van het architectenbureau Van Tijen, Boom & Posno
- Als goed voorbeeld van het naoorlogse modernisme: licht, lucht en ruimte
- Vanwege de innovatieve waarde: systeembouw
- Vanwege de kruisvormige plattegrond met schuin geprojecteerde kamers

Stedenbouwkundige en ensemblewaarden

- Vanwege de (functionele) ensemblewaarde: pensiontehuis met diverse voorzieningen en een aantal aanleunwoningen
- Wegens de fraaie landschappelijke ligging in de duinen

Huidige Gemeente	Gorinchem
Objectcode	BEJK0024
Adres	Koningin Wilhelmina- straat
Plaats	Gorinchem
Architect	S.J. van Embden
Bouwjaren	1957-1961

AFBEELDING 4.4

Architectuurhistorische waarden

- Als bijzondere typologie: een bejaardencentrum met een woontoren van elf verdiepingen
- Van belang voor het oeuvre van ir. S.J. van Embden
- Als goed voorbeeld van het naoorlogse modernisme: functionele opzet

Stedenbouwkundige en ensemblewaarden

- Vanwege de (functionele) ensemblewaarde: bejaardenwoningen met diverse voorzieningen in drie vleugels en een torenflat
- Van betekenis als stedenbouwkundige landmark voor de woonwijk

Naam	Crabbehoff-Vijverhof
Huidige Gemeente	Dordrecht
Objectcode	BEJK0022
Adres	Talmaweg/ Van Karnebeekstraat
Plaats	Dordrecht
Architect	G. Gerritse
Bouwjaren	1962-1964

AFBEELDING 4.5

Architectuurhistorische waarden

- Van belang voor het oeuvre van architecten- en ingenieursbureau G. Gerritse
- Als goed voorbeeld van het naoorlogse modernisme: zakelijke vormgeving, oriëntatie op de zon

Stedenbouwkundige en ensemblewaarden

- Vanwege de (functionele) ensemblewaarde: bejaardentehuis, aanleunwoningen, verpleegtehuis, zusterhuis en diverse voorzieningen in verschillende afzonderlijke gebouwen
- Vanwege de open verkaveling en de betrekkelijk kleine schaal van de afzonderlijke gebouwen
- Vanwege de aanleg van de tuin en verbinding met de aangrenzende woonwijk

AFBEELDING 4.6

Huidige Gemeente	Amsterdam
Objectcode	BEJP0077
Adres	De Klencke
Plaats	Amsterdam
Architect	Margry en Jacobs
Bouwjaren	1966-1969

Architectuurhistorische waarden

- Als uiting van schaalvergroting op de typologie bejaardenhuisvesting: grootschalig complex met uitgebreid voorzieningenpakket in één multifunctioneel gebouw
- Van belang voor het oeuvre van architectenbureau A. Margry en A.J.M. Jacobs
- Als goed voorbeeld van het naoorlogse modernisme in de jaren zestig: een megastructuur als ware het een stad op kleine schaal; geïndustrialiseerde prefabbouw

AFBEELDING 4.7

Naam	Clockstede
Huidige Gemeente	Pekela
Objectcode	BEJP0003
Plaats	Nieuwe Pekela
Architect	J. Grunstra
Bouwjaren	1956

Architectuurhistorische waarden

- Van belang voor het oeuvre van architect J. Grunstra
- Vanwege de zorgvuldige detaillering, de hiërarchische geleiding van de gevarieerde hoofdvorm en toepassing van beeldende kunst in de architectuur
- Goed voorbeeld van shake handsarchitectuur: op Scandinavische voorbeelden geïnspireerde architectuur, waarin een zichtbaar betonskelet, decoratieve baksteengevels en speelse lijnen harmonieus samengaan

Stedenbouwkundige en ensemblewaarde

- Vanwege de (functionele) ensemblewaarde: bejaardencentrum met pensiongebouw en aanleunwoningen

4.5 CONCLUSIE

Van de vijf beoordelingscriteria waren de stedenbouwkundige- en ensemblewaarde, de gaafheid/ herkenbaarheid en zeldzaamheid moeilijk te beoordelen. Internet biedt in sommige gevallen informatie over de actuele staat van een bejaardentehuis. Niettemin is voor een compleet beeld veldwerk vereist. De papieren preselectie is hierdoor vooral een weerslag van de cultuur- en architectuurhistorische waarden.

Geheel in overeenstemming met de uitkomsten van het internationale congres in 1965 (zie pagina 27), vormen de bejaardencentra met een mix van zelfstandig en verzorgd wonen de meerderheid van de geïnventariseerde en de geselecteerde bejaardentehuizen. De combinatie van een verzorgend gedeelte en meer en

minder zelfstandige woningen voor bejaarden, vormt zowel architectonisch als stedenbouwkundig een complexe bouwopgave. Vandaar dat de onderbouwing van de preselectie in de meeste gevallen is gebaseerd op analyses van de architectuur, de functionele opzet en de relatie tussen de woningen en de directe omgeving en/of tuin.

BIJLAGE 1 LITERATUUR	39
BIJLAGE 2 AFBEELDINGEN	40
BIJLAGE 3 WAARDERINGSKRITERIA	41
BIJLAGE 4 OBJECTENLIJST EN PRESELECTIE	43
BIJLAGE 5 WEDEROPBOUW DATABANK	49

Bijlage 1 Literatuur

Boeken:

- Bos, A. e.a., *De stad der toekomst, de toekomst der stad. Een stedenbouwkundige en sociaal-culturele studie over de groeiende stadsgemeenschap*, Rotterdam 1946
- Bouwcentrum, *Huisvesting van bejaarden. Zelfstandige woningen en pensioentehuizen*, Rotterdam 1959
- Haartsen, T., *De wand des tijds. Monumentale kunst rond de jaren 50*, Nuth 2002
- Hartman, A. *Dunne beurzen, bescheiden woningen. Bejaardenhuisvesting in Nederland, 1940-1963*, Tietjerk 2002 (doctoraalscriptie Architectuurgeschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen)
- Ibelings, H., *De moderne jaren vijftig en zestig. De verspreiding van een eigentijdse architectuur over Nederland*, Rotterdam 1996
- Kerngroep van de Studiegroep Woningarchitectuur (BNA), *Gronden en achtergronden van woning en wijk. Een bijdrage tot het herstel van de vernieuwing op het gebied van het wonen*, Amsterdam 1955
- Mieras, J.P., *Na-oorlogse bouwkunst in Nederland*, Amsterdam/Antwerpen 1954
- Peet, C. van der, G. Steenmeijer (red.), *De rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995
- Schuyt, K., E. Taverne, *1950. Welvaart in zwart-wit*, Den Haag 2000 (m.n. hoofdstuk 11: 'De expanderende verzorgingsstaat')
- Siraa, H.T., *Een miljoen nieuwe woningen*, 's-Gravenhage 1989
- Spaanstra-Polak, B., e.a., *Teken aan de wand*, Utrecht z.j. (uitgave Vereniging van beoefenaars der monumentale kunsten)
- Tilanus, A.D.W., 'Bejaardenzorg in Gelderland', in: Gelderland, Amsterdam 1954 (uitgave ter gelegenheid van de opening van het nieuwe huis der provincie te Arnhem)
- Vreeze, N. de, *Woningbouw, Inspiratie & Ambities. Kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland*, Amsterdam 1993
- Vreeze, N. de, *6,5 miljoen woningen: 100 jaar woningwet en woningcultuur in Nederland*, Rotterdam 2001

Vaktijdschriften:

- Baksteen*
- Bouw*
- Bouwkundig Weekblad*
- Forum*
- Katholiek Bouwblad/ Wonen TABK*
- Publieke Werken*
- Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedenbouw*
- Onze bejaarden. Tijdschrift gewijd aan de belangen der bejaarden in Nederland*

Overige bronnen:

- Nationaal Archief, Den Haag
- Archief Bouwcentrum 1938-1984,
- Archief van het bureau Documentatie Bouwwezen
- Nederlandse Federatie voor Bejaardenbeleid (NFB)
- Centrale directie Wederopbouw, jaarverslag 1960: overzicht van alle tehuizen en bejaardenwoningen sinds 1945 landelijk en per provincie

Bijlage 2 Afbeeldingen

De in dit rapport gebruikte afbeeldingen zijn afkomstig van de RDMZ of de auteur(s), tenzij hieronder anders vermeld:

4.6: *Bouw* 1970, p. 490-497

4.7: *Bouw* 1957, p. 171-173

Foto op titelblad: Ton Idsinga, J. Schilt, *Architect Van Tijen 1894-1974*, Den Haag 1988, p. 357

2.1, 2.2: Internet

2.3 en 2.5: Karel Loeff, Laren (NH)

2.4: Gemeentearchief Amsterdam

3.1: *Bouw* 1970 I, p. 11

3.2: *Bouw* 1966, p. 1041

3.3: Barbieri, Umberto (ed.), *Architectuur en Planning, Nederland 1940-1980*, Uitgeverij 010, Rotterdam 1983, p. 71

3.4: *Richtlijnen voor de bouw en de exploitatie van zelfstandige woningen en pensiontehuizen. Rapport van Bouwcentrum*, i.o.v. centrale Directie van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting, de Nationale Commissie voor de Oudeliedenzorg en de Stichting voor Maatschappelijk Werk in Zuid-Holland

3.5: *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw* 1959, p. 274

4.1: *Bouw* 1954, p. 80-86

4.2: *Bouw* 1955, p. 330-331; *Bouwkundig Weekblad* 1952, p. 145-151

4.3: Ton Idsinga, J. Schilt, *Architect Van Tijen 1894-1974*, Den Haag 1988, p. 357

4.4: *Bouw* 1962, p. 1586-1588; *Bouwkundig Weekblad* 1962, p. 76-80

4.5: *Bouw* 1967, p. 334-343; *Bouwkundig Weekblad* 1965, p. 375-380;

Polytechnisch Tijdschrift 1968, p. 708-709

Bijlage 3 Waarderingscriteria

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

- Belang van de bejaardenhuisvesting als bijzondere uitdrukking van een culturele, sociaal-maatschappelijke en/of geestelijke ontwikkeling [...in casu het streven naar gemeenschapszin, de opbouw van de verzorgingsstaat en/of het uitdrukking geven aan de verzuiling van de samenleving];
- Belang van de bejaardenhuisvesting als bijzondere uitdrukking van een beleidsmatige en/of bestuurlijke ontwikkeling [...in casu plaatsgebonden en sectorale richtinggevendende initiatieven en het algemene rijksbeleid dat tot uitdrukking komt in bouwvolume, bouwbesluit en wetgeving];
- Belang van de bejaardenhuisvesting wegens innovatieve waarde of pionierskarakter als bijzondere uitdrukking van een technische en/of typologische ontwikkeling [...in casu aansluiten bij vertrouwde gebouwtypologieën, de ontwikkeling van nieuwe typen bejaardenhuisvesting en de invoering van industriële systeembouw].

ARCHITECTUUR- EN KUNSTHISTORISCHE WAARDEN

- Bijzonder belang van de bejaardenhuisvesting voor de geschiedenis van de architectuur [... in casu een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant en/of de bouwtechnische en typologische vernieuwing van de naoorlogse architectuur];
- Bijzonder belang van de bejaardenhuisvesting voor het oeuvre van een (tuin-)architect [...in casu een ontwerper bij wie de bejaardenhuisvesting een bijzondere plaats inneemt in zijn oeuvre, dan wel een ontwerper die zich in het bijzonder op de bejaardenhuisvesting heeft toegelegd];
- Belang van de bejaardenhuisvesting wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp [...zoals gave verhoudingen, zorgvuldige detaillering, gevarieerd kleur- en materiaalgebruik];
- Belang van de bejaardenhuisvesting wegens bijzonder(e) materiaalgebruik, detaillering, constructiewijze en/of ornamentiek;
- Belang van de bejaardenhuisvesting wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen);
- Bijzondere betekenis van de bejaardenhuisvesting wegens de in, aan of bij de bejaardenhuisvesting toegepaste kunstwerken [...dat wil zeggen geïntegreerde kunstwerken als gevolg van de invoering van de 1-procents regeling].

STEDENBOUWKUNDIGE EN ENSEMBLEWAARDEN

- Betekenis van de bejaardenhuisvesting als essentieel onderdeel of representant van een groter geheel, dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van nationaal belang is [...in casu een (parochie)complex, buurt, wijk of dorp met een belangrijk stedenbouwkundig concept];
- Bijzondere betekenis van de bejaardenhuisvesting wegens de inrichting van het terrein en/of de historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen en/of water [...in casu oriëntatie op de zon, de toetreding van lucht

en licht, de relatie met bijgebouwen, de aanleg van de tuin en andere recreatieve voorzieningen];

- Bijzondere betekenis van de bejaardenhuisvesting wegens de situering en/of de ruimtelijke relaties met de omgeving [...in casu de samenhang in functie, schaal en verschijningsvorm met de bebouwing, wegen en groenvoorziening in de wijk of het dorp];
- Bijzondere betekenis van de bejaardenhuisvesting voor het aanzien van een stad, dorp of wijk [...in casu een beeldbepalende landmark of markant oriëntatiepunt].

GAAFHEID/ HERKENBAARHEID

- Belang van de bejaardenhuisvesting wegens de architectonische gaafheid van ex- en/of interieur [...en de herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept];
- Belang van het complex wegens de hoogwaardige architectonische kwaliteit van de samenstellende onderdelen [...hoofd- en bijgebouwen, tuinaanleg, hekwerken e.d.];
- Belang van de bejaardenhuisvesting in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving [...voorzieningencentrum of –strook, plantsoen, park of woonbuurt].

ZELDZAAMHEID

- Belang van de bejaardenhuisvesting wegens cultuurhistorische, architectuurhistorische, bouwtechnische, typologische, stedenbouwkundige en/of functionele zeldzaamheid.

Bijlage 4 Objectenlijst en preselectie

De voorgeselecteerde bejaardentehuizen (preselectie) zijn in deze lijst grijs gemarkeerd. N.B: deze lijst heeft géén juridische status.

Object-code	Huidige Gemeente	Plaats	Straat	Huisnummer
BEJK0001	Aalsmeer	Aalsmeer		Seringenpark
BEJK0002	Almelo	Almelo		
BEJK0003	Alphen aan den Rijn	Alphen aan den Rijn	Europasingel	Bospark
BEJK0004	Amerongen	Amerongen	Rijksstraatweg	
BEJP0075	Amerongen	Amerongen		
BEJK0005	Amersfoort	Amersfoort		Berg-Noord
BEJP0078	Amstelveen	Amstelveen	Bos en Vaartlaan	~Beneluxlaan
BEJK0006	Amstelveen	Amstelveen		Handweg, Keizer Karelweg, Populierenlaan
BEJK0007	Amsterdam	Amsterdam		
BEJP0074	Amsterdam	Amsterdam		o.a. zicht op Schellingwouderbrug
BEJK0053	Amsterdam	Amsterdam	Europaboulevard / Van Nijenrodeweg	
BEJP0081	Amsterdam	Amsterdam		Veluwelaan
BEJK0008	Amsterdam	Amsterdam		Ten N van Burg. Van der Vlugtlaan
BEJK0010	Amsterdam	Amsterdam		Amsterdam-West
BEJK0052	Amsterdam	Amsterdam	Beemsterstraat / IJdoornlaan / Duinluststrt	Noord
BEJK0061	Amsterdam	Amsterdam	Fizeastraat / Fahrenheitstraat	
BEJK0009	Amsterdam	Amsterdam		
BEJK0011	Amsterdam	Amsterdam		
BEJP0077	Amsterdam	Amsterdam	De Klencke	~Boelelaan
BEJK0058	Apeldoorn	Apeldoorn		
BEJK0012	Apeldoorn	Apeldoorn	Jachtlaan	

Object-code	Huidige Gemeente	Plaats	Straat	Huisnummer
BEJK0013	Apeldoorn	Apeldoorn	Zwolseweg	grens Kerschoten / De Veenkamp
BEJP0079	Arnhem	Arnhem	Bronbeeklaan	
BEJP0073	Arnhem	Arnhem	Esperantolaan	~Velperweg
BEJK0014	Arnhem	Arnhem		
BEJK0064	Arnhem	Arnhem	Velperweg / Esperantolaan	
BEJK0015	Arnhem	Arnhem	Steenstraat / Rozendaal- sestraat	
BEJP0072	Assen	Assen		
BEJP0080	Haarlemmer- meer	Badhoevedorp		Sloterweg
BEJP0071	Barendrecht	Barendrecht		
BEJP0082	Barneveld	Barneveld	Vliegersvelder- laan	
BEJP0083	Bergen	Bergen	Lindenlaan	
BEJK0016	Beverwijk	Beverwijk	Alkmaarseweg	Peperstraat / Kerkstraat
BEJK0018	Breda	Breda	Lovens- dijkstraat	Brabantpark / Hertog Janlaan
BEJP0084	Breda	Breda	Bocimeerweg	~Graaf Engelbertlaan
BEJK0017	Breda	Breda		
BEJK0043	Brunssum	Brunssum	Kruisbergstraat / Nieuwestraat	De Kruisberg
BEJK0019	Zijpe	Callantsoog		Centrum
BEJP0069	Capelle aan den IJssel	Capelle aan den IJssel	Kralingseweg	
BEJP0076	Coevorden	Coevorden		
BEJK0063	Coevorden	Coevorden		
BEJK0044	Delft	Delft		
BEJK0056	Delft	Delft	Aart van der Leeuwlaan	
BEJK0020	Delfzijl	Delfzijl		westelijk van de stad in een parkstrook
BEJP0068	Deventer	Deventer		
BEJK0045	Dinxperlo	Dinxperlo	Veensgracht	
BEJK0021	Doorn	Doorn		
BEJK0022	Dordrecht	Dordrecht		Talma- weg/Van Karne- beekstraat
BEJP0066	Ede	Ede	Stationsweg	

Object-code	Huidige Gemeente	Plaats	Straat	Huisnummer
BEJP0020	Emmen	Emmen		nieuwe centrum
BEJP0065	Emmen	Emmen		
BEJK0023	Epe	Epe		Noordelijk van de kern
BEJK0046	Franekeradeel	Franeker	Groen van Prinstererweg, Henri Polakstraat	
BEJK0041	Goes	Goes	Voorstad	
BEJP0064	Hof van Twente	Goor		
BEJK0024	Gorinchem	Gorinchem	Kon. Wilhelminastraat	Don Antoniostraat / Hagemuntstraat
BEJK0025	Opsterland	Gorredijk		
BEJK0029	Groningen	Groningen		
BEJK0027	Groningen	Groningen		
BEJK0028	Groningen	Groningen	Boerhavelaan	Landsteinerlaan / Donderslaan
BEJP0060	Haaksbergen	Haaksbergen		tussen Klaashuisweg en Buurseweg
BEJK0030	Schouwen-Duiveland	Haamstede	Kloosterweg	
BEJK0033	Haren	Haren		
BEJK0032	Haren	Haren		
BEJK0051	Renkum	Heelsum		
BEJP0059	Heemskerk	Heemskerkerduin	Constantijn Huygenstraat	
BEJP0058	Hengelo	Hengelo		
BEJK0034	Hoogeveen	Hoogeveen		bij het centrum
BEJK0035	Zeist	Huis ter Heide		
BEJP0031	Velsen	IJmuiden		Rivierenbuurt
BEJK0036	Kerkrade	Kerkrade		
BEJP0056	Zaanstad	Koog aan de Zaan		
BEJP0055	Zaanstad	Krommenie		
BEJK0062	Laren	Laren	Essenboom	
BEJP0054	Leiden	Leiden		aan Rijn-Schiekanaal, bij Oude Roomburger Wetering

Object-code	Huidige Gemeente	Plaats	Straat	Huisnummer
BEJK0037	Leiden	Leiden	Churchillaan	
BEJK0038	Leiderdorp	Leiderdorp	Mauritssingel	
BEJK0039	Leidschendam-Voorburg	Leidschendam		
BEJK0040	Lochem	Lochem		bij hertenkamp en Zwiepseweg
BEJP0053	's-Gravenhage	Loosduinen		vlakbij oude dorpskerk
BEJK0047	's-Gravenhage	Loosduinen		
BEJP0001	Maastricht	Maastricht	Sint Servaasbolwerk	
BEJP0002	Menterwolde	Meeden		
BEJP0086	Westland	Monster		achter Burgemeester Kampschoenstraat
BEJK0031	Hardinxveld-Giessendam	Neder-Hardinxveld	Wilhelminalaan	
BEJP0003	Pekela	Nieuwe Pekela		uitbreidingsplan Centrum
BEJP0052	Nijmegen	Nijmegen		
BEJP0050	Nijmegen	Nijmegen		
BEJP0051	Nijmegen	Nijmegen		
BEJP0087	Nijmegen	Nijmegen	Parkdwarsstraat	~Doddendaal
BEJK0060	Nijmegen	Nijmegen	Prof. Cornelissenstraat	
BEJP0005	Hellendoorn	Nijverdal	Bonteweg	~Duivenbreeweg
BEJP0004	Noordwijk	Noordwijk-Binnen	Pickéstraat	
BEJP0088	Noordenveld	Norg	Langeloërweg	
BEJP0067	Neder-Betuwe	Ochten		
BEJP0007	Renkum	Oosterbeek	Utrechtsestraat	
BEJP0006	Renkum	Oosterbeek	Jagerskamp	~Paasberg
BEJP0049	Goedereede	Ouddorp		
BEJP0048	Utrecht	Oudenrijn		
BEJP0089	Bloemendaal	Overveen	Dompvloedslaan	
BEJP0008	Papendrecht	Papendrecht	Badhuisstraat	Badhuisstoep
BEJP0047	Rotterdam	Pernis		
BEJP0043	Rijssen-Holten	Rijssen		op het Lenfert
BEJP0042	Rijswijk	Rijswijk	Gen. Spoorlaan	
BEJP0011	Rijswijk	Rijswijk		
BEJK0054	Westvoorne	Rockanje		

Object-code	Huidige Gemeente	Plaats	Straat	Huisnummer
BEJP0091	Rotterdam	Rotterdam		
BEJP0009	Rotterdam	Rotterdam	Taborstraat	
BEJP0010	Rotterdam	Rotterdam		tuindorp Heyplaat
BEJP0045	Rotterdam	Rotterdam	Zuidhoek	Schulpweg
BEJP0057	Rotterdam	Rotterdam	Huniadijk	Hordijkerveld- Ijsselmonde
BEJK0055	Rotterdam	Rotterdam	Sinclair Lewinplaats	
BEJP0092	Rotterdam	Rotterdam	Minosstraat	
BEJP0090	Rotterdam	Rotterdam	Meidoorn- singel	~Wilgenlei
BEJP0044	Rotterdam	Rotterdam		
BEJP0046	Rotterdam	Rotterdam		
BEJP0012	Sassenheim	Sassenheim	Emmalaan	
BEJK0049	's-Gravenhage	's-Gravenhage	Daal- en Bergselaan	
BEJK0042	's-Gravenhage	's-Gravenhage		
BEJK0048	's-Gravenhage	's-Gravenhage	Zwaardvegers-, Schrijnwer- kersgaarde	Gaarde
BEJP0063	's-Gravenhage	's-Gravenhage	Oranjeplein	~Falckstraat
BEJK0026	's-Gravenhage	's-Gravenhage	Wassenaarse- weg	landgoed Oostenduin- Arendsdorp
BEJP0061	's-Gravenhage	's-Gravenhage	Schrijnwer- kersgaarde	~Zwaardgever sgaarde
BEJK0050	's-Gravenhage	's-Gravenhage		Erasmusplein
BEJP0062	's-Gravenhage	's-Gravenhage	Erasmusplein	
BEJP0015	Skarsterlân	Sint Nicolaasga		
BEJP0013	Zederik	Sluis		
BEJP0041	Sneek	Sneek		
BEJP0014	Soest	Soest		
BEJP0016	Ten Boer	Ten Boer	Rijksweg Groningen- Delfzijl	
BEJP0017	Tilburg	Tilburg	Kruisvaarder- straat	~Ringbaan Zuid
BEJP0093	Tilburg	Tilburg		noordzijde stadspark Het Wandelbos
BEJP0018	Eemsmond	Uithuizermee- den		in de buurt van ijsbaan en sportterrein
BEJP0096	Utrecht	Utrecht	Oud Wulven- laan	~Oranje Nassaulaan

Object-code	Huidige Gemeente	Plaats	Straat	Huisnummer
BEJP0094	Utrecht	Utrecht	Jan van Galenstraat	~Kardinaal de Jongweg
BEJP0095	Utrecht	Utrecht	Lomanlaan	~Koningin Wilhelminalaan
BEJP0019	Utrecht	Utrecht		Tuindorp-Oost
BEJP0040	Vaals	Vaals		
BEJP0022	Veendam	Veendam	Burg. Bosscherstraat	
BEJP0021	Veendam	Veendam	Beneden Westerdiep	
BEJK0059	Rheden	Velp		
BEJK0057	Venlo	Venlo		Julianapark
BEJP0023	Vlaardingen	Vlaardingen	Burgemeester Pruisningel	
BEJP0039	Vlaardingen	Vlaardingen		
BEJP0024	Utrecht	Vleuten		
BEJP0038	Leidschendam-Voorburg	Voorburg	Westeinde	
BEJP0097	Voorschoten	Voorschoten	Bachlaan	
BEJP0025	Tynaarlo	Vries	Sportlaan	
BEJP0037	Twenterand	Vriezenveen		uitbreidingsplan Het Midden
BEJP0036	Wageningen	Wageningen		Nudeplan
BEJP0085	Wassenaar	Wassenaar	Jonkerlaan	Zanderijvaart
BEJP0026	Littenseradiel	Weidum		
BEJP0027	Littenseradiel	Weidum		
BEJP0028	Wieringermeer	Wieringerwerf		
BEJP0030	Weststellingwerf	Wolvega		
BEJP0029	Weststellingwerf	Wolvega		
BEJP0032	Zandvoort	Zandvoort		tussen Kennemer- en Waterleiding duinen
BEJP0033	Zutphen	Zutphen	Graaf Ottosingel	~gelegen aan Hoofdgracht
BEJP0034	Haarlemmermeer	Zwanenburg		nabij de Ringvaart
BEJP0035	Zwijndrecht	Zwijndrecht	Rotterdamseweg	

Bijlage 5 Wederopbouwdatabank

STRUCTUUR EN INHOUD DATABANK

Om de objectgegevens die uit de categoriale studies worden verkregen te ordenen, is de 'Wederopbouwdatabank RDMZ 1940-1965' (WOP) ontwikkeld door de afdeling informatiemanagement van de RDMZ. Hierin worden alle onderzochte wederopbouwobjecten ingevoerd. De databank is tot stand gekomen op basis van het Programma van Eisen dat in 2001 door het projectteam Wederopbouw is geformuleerd in het kader van de pilotprojecten voor scholen, kerken en raadhuizen. De databank is ontsloten via de website www.monumentenzorg.nl. Zo kan iedereen de Wederopbouwdatabank raadplegen en voorstellen voor aanvullingen doen.

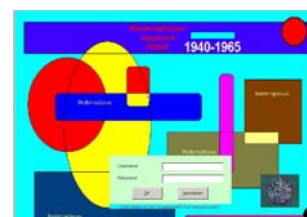
De databank dient een tweeledig doel: ten eerste is het een hulpmiddel met zoekfuncties voor het categoriaal onderzoek naar diverse objecten, ten tweede vormt het een toekomstige informatiebron voor medewerkers van de RDMZ en externe gebruikers.

In de databank zijn zowel feitelijke gegevens opgenomen (naam, adres, bouwcategorie, architecten, bronvermelding, etc.) als analytische gegevens (bouwstijlen, bouwtypen, preselectie). Ieder object in de databank heeft een unieke objectcode. De gegevens van het object zijn vastgelegd in acht tabbladen.

Om een selectie van objecten uit de databank te maken, kan gebruik worden gemaakt van de zoekfunctie van de databank (met name de optie 'gecombineerd zoeken'). Omdat digitaal beeldmateriaal nog grotendeels ontbreekt vanwege het uitstellen van het veldwerk tot na 2004, kan de databank niet het arbeidsintensieve handwerk van het selecteren op basis van de niet-gedigitaliseerde bronnen vervangen.

De databank is, in de inventarisatiefase van het Project Wederopbouw, bedoeld als een dynamisch instrument. Gegevens die uit een eerste literatuuronderzoek niet naar boven kwamen, zijn later aangevuld. De ervaringen die de interne en externe onderzoekers in de categoriale pilotstudies - naar scholen, raadhuizen en kerken - met het gebruik van de databank hebben opgedaan, zijn samengebracht, besproken en doorgekoppeld naar de afdeling Informatiemanagement van de RDMZ, die deze hebben verwerkt.

In de navolgende paragrafen zal de 'Bewerken Objecten'-modus nader worden beschreven: deze is in het inventariserende stadium van het onderzoek de belangrijkste functie van de WOP databank. Zie ook de *Gebruikershandleiding Wederopbouwdatabank* (M. de Korte, Zeist 2003).

AFBEELDING A

STARTSCHERM WEDEROP-
BOUW DATABANK

AFBEELDING B

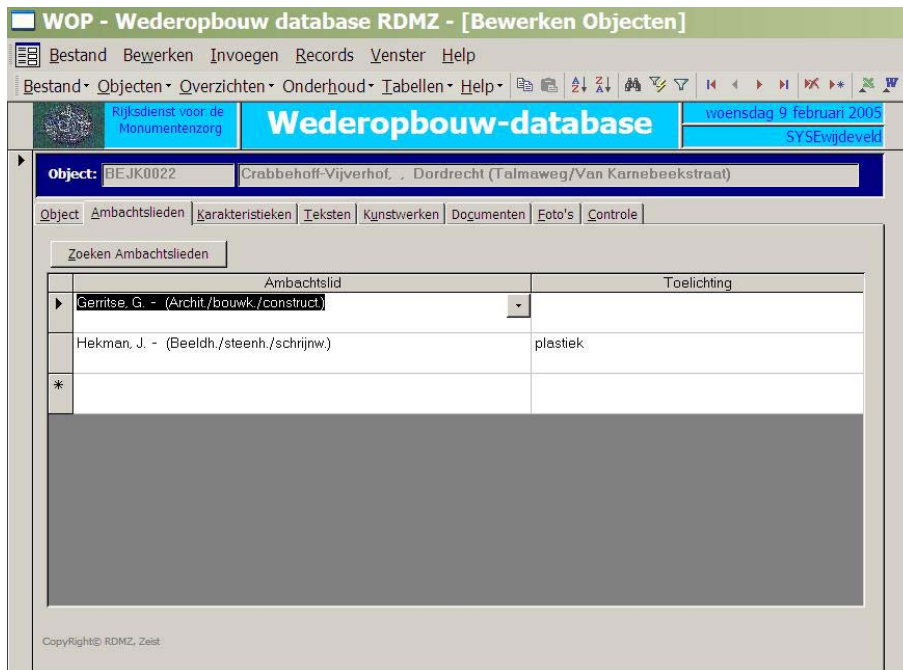
HET TABBLAD 'OBJECT'

TABBLAD 'OBJECT'

Op het tabblad 'Object' worden de unieke objectcode, de naam van het bejaardentehuis, de adresgegevens, de gebouwcategorie en de huidige functie van het object vermeld (afbeelding B). Het veld 'opmerkingen' is hier alleen bedoeld voor zeer essentiële identificatiegegevens, zoals een tweede naam van het gebouw, een verwijzing naar een duidelijk verwant object of een bepaald bouwtype. Het veld 'onderdeel van een complex' dient te worden ingevuld wanneer het gebouw deel uitmaakt van een groter geheel.

De velden in het kader 'locatie' bevatten de huidige adresgegevens van het object. Wanneer de verrekijkerbutton wordt aangeklikt, opent zich een nieuw scherm waarin de plaatsnaam van het object kan worden aangegeven. Bij het selecteren van de plaatsnaam worden automatisch ook de juiste provincie- en gemeentenaam in de betreffende velden geladen. Wanneer er meerdere adressen bij een object horen, kan een tweede (of derde) adres in het veld 'locatie' worden opgenomen, echter met de toevoeging van het teken ~ (dus bijvoorbeeld '~Stationsplein 14') om zoekacties in een later stadium te vergemakkelijken.

Bij het invoeren van de basisgegevens doet zich regelmatig het probleem voor dat het adres of de locatie in de bronnen niet, of ten dele, vermeld wordt. Daarnaast is in veel gevallen onbekend wat de huidige functie van het gebouw is, en of het nog geheel of ten dele bestaat. Het ter plaatse lokaliseren van objecten kan lastig zijn, wanneer gegevens gedateerd of onvolledig zijn. Voor het aanvullen van dit soort basale gegevens is voor bepaalde te onderzoeken categorieën het internet een goede bron.

AFBEELDING C

HET TABBLAD 'AMBACHTSLIEDEN'

TABBLAD 'AMBACHTSLIEDEN'

Op dit tabblad worden de betrokken ambachtslieden vastgelegd (afbeelding C). De lijst van ambachtslieden is gebaseerd op de tabel uit de Objecten Databank van de RDMZ (ODB) waarin alle rijksmonumenten digitaal zijn opgeslagen. Hoewel het mogelijk is om hier ook namen van aannemers, constructeurs en opdrachtgevers in te voeren, is ervoor gekozen slechts de projectarchitect, de naam van een eventueel architectenbureau en/of de interieurarchitect vast te leggen. Deze beslissing is genomen op basis van de afweging welke waarde dergelijke gegevens aan het onderzoek toevoegen tegenover de hoeveelheid tijd die het kost om een nieuwe naam in te voeren door de tabel te muteren. Bij het vastleggen van de naam van een ambachtslid moet eerst worden gekeken of deze reeds in de tabel (waarin momenteel bijna 7.000 records zijn opgeslagen) voorkomt. De onderzoekers proberen zoveel mogelijk te voorkomen namen dubbel in te voeren.

TABBLAD 'KARAKTERISTIEKEN'

Het tabblad 'Karakteristieken' (afbeelding D) is een vrij complex blad dat voornamelijk analytische gegevens bevat: de bouwstijl, het bouwtype (hoofdcategorie, subcategorie en bouwtype) en de bouwperiode(n).

Bouwstijlen

Voor wat betreft de toekenning van stijlbenamingen (het eerste onderdeel op dit tabblad) is gepoogd hoofdzakelijk een indeling te maken in vier termen, te weten: 'traditionalisme', 'shake-hands', 'naoorlogs modernisme' en 'n.v.t.'. Aangezien de architectuur uit de wederopbouwperiode zich niet altijd even duidelijk in bouwstijlen laat indelen, moet hieraan in deze fase niet teveel waarde gehecht worden. Meer dient dit onderdeel als een toelichting op de toegepaste 'vormgeving' te worden gezien, waar digitale foto's in de databank (nog) ontbreken. Bij niet te beoordelen gevallen is ervoor gekozen om de term

‘n.v.t.’ in te voeren. In het toelichtingveld van de stijlen zijn opmerkingen ten aanzien van de constructiewijze en andere technische kenmerken geplaatst.

AFBEELDING D

HET TABBLAD ‘KARAKTERISTIEKEN’

WOP - Wederopbouw database RDMZ - [Bewerken Objecten]

Bestand Bewerken Invoegen Records Venster Help

Bestand • Objecten • Overzichten • Onderhoud • Tabellen • Help

Rijksdienst voor de Monumentenzorg **Wederopbouw-database** woensdag 9 februari 2005 SYSEwijdveld

Object: BEJK0022 Crabbehoff-Vijverhof, . Dordrecht (Talmaweg/Van Karnebeekstraat)

Object | Ambachtslieden | Karakteristieken | Teksten | Kunstwerken | Documenten | Foto's | Controle

Stijlen:

Hoofd-stijl	Sub-stijl	Toelichting
Naoorlogs modernisme		

Record: 1 van 1

Bouwtypen:

Hoofd-categorie	Sub-categorie	Bouwtype	Toelichting
Cult. gezondh., wetenscha	Sociale zorg, liefdadigh.	Bejaardencentrum	complex met zusterhuis

Record: 1 van 2

Bouwperioden:

Bouw activiteit	Jaar van	Jaar tot	Ca	Toelichting
Oorspronkelijk bouwjaar	1962	1964	☐	ontwerp 1958-61

Record: 1 van 1

Copyright© RDMZ, Zeist

Bouwtypen

Een indeling op bouwtypen kan op verschillende niveaus worden gemaakt. Voor de categorie scholen moet dan bijvoorbeeld worden gedacht aan een typologisch onderscheid in gangscholen of halscholen en in het geval van de kerken kan worden ingedeeld op bijvoorbeeld zaalkerken en basilieken.

Bouwperioden

Onder het laatste deel van dit tabblad wordt vastgelegd van en tot welk jaar een bepaalde bouwactiviteit (ontwerp, oorspronkelijk bouwjaar, verbouw, restauratie en/of sloop) heeft plaatsgevonden, indien bekend. In het toelichtingveld wordt opgenomen wat wanneer tot stand is gekomen.

In die gevallen waar het oorspronkelijke bouwjaar van een object niet staat vermeld in het tijdschrift is de jaargang van het tijdschrift als bouwjaar (zowel van als tot) gehanteerd met de toevoeging ‘circa’, omdat dit in ieder geval een indicatie geeft van de bouwperiode.

TABBLAD ‘TEKSTEN’

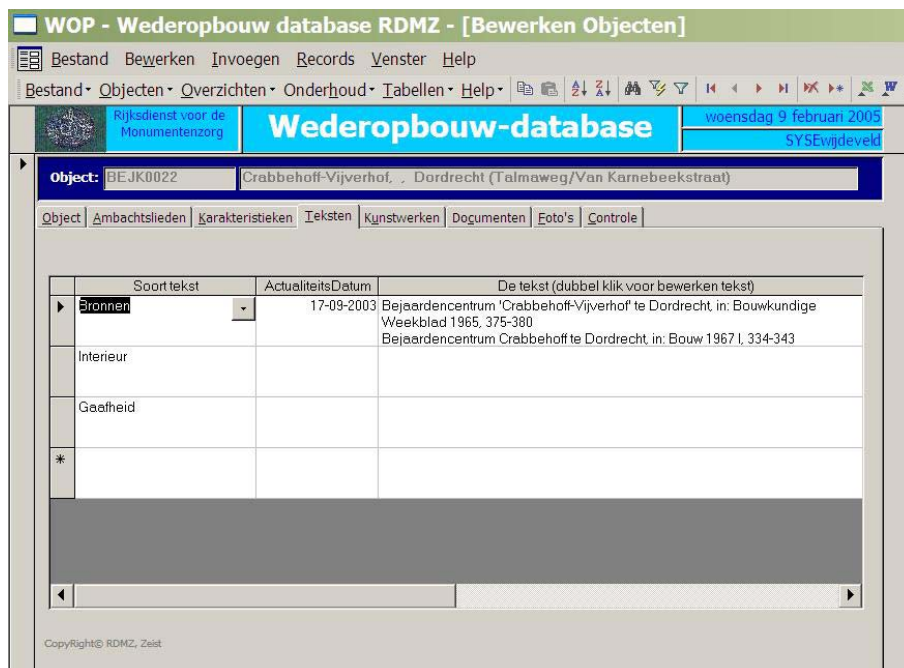
Op het tabblad ‘Teksten’ kunnen in de kolom ‘Soort tekst’ verschillende velden worden geopend (afbeelding E). Wanneer een bepaalde soort tekst wordt aangemaakt, moet het veld ‘Actualiteitsdatum’ worden aangeklikt om de dag vast te leggen waarop dit veld is geopend.

Per veld kunnen bepaalde gegevens ingevoerd worden.

Bronnen

Hier worden literatuurverwijzingen ingevoerd (volgens de standaard notitiemethode van artikelen en boeken), met daarbij per titel aangegeven of er situatie-

schetsen, foto's, plattegronden, aanzichten of doorsneden bij de tekst gevoegd zijn.

AFBEELDING E

HET TABBLAD 'TEKSTEN'

Planologisch

Hier worden de stedenbouwkundige ligging van het object, de eventueel relevante aanleg van de groenstructuur en andere planologische bijzonderheden geregistreerd.

Exterieur

Hier kan achtereenvolgens het materiaalgebruik, de kleur, de constructie, de vorm van het grondplan en de gevelstructuur van het betreffende object worden vastgelegd.

Interieur

In dit veld worden de structuur en ligging van de ruimten t.o.v. elkaar, de inrichting van de meest waardevolle ruimten en eventuele bijzonderheden (onroerende zaken, decoratieve afwerking) opgenomen.

Opmerkingen

In dit veld kan worden aangegeven welke waarderingscriteria evident van toepassing zijn op het betreffende object. Ook wordt hier ingevoerd wanneer, met wie en waarover is gesproken, gecorrespondeerd of anderszins contact heeft plaatsgevonden m.b.t. het object. Daarnaast wordt hier vastgelegd of er eventueel een foto-opdracht is uitgeschreven (met datum, opdrachtnummer en naam van opdrachtgever).

Gaafheid

Hier worden (indien bekend) de gegevens omtrent verbouw, wijzigingen en sloop ingevoerd.

Bouwkundige staat

Aangezien veldwerk pas in een later stadium plaats zal vinden, kan dit veld nog niet altijd worden ingevuld. Wanneer een object wel is bezocht, kan worden volstaan met een korte notitie (visueel goed / matig / slecht, eventueel met een kleine toelichting).

Redengevend

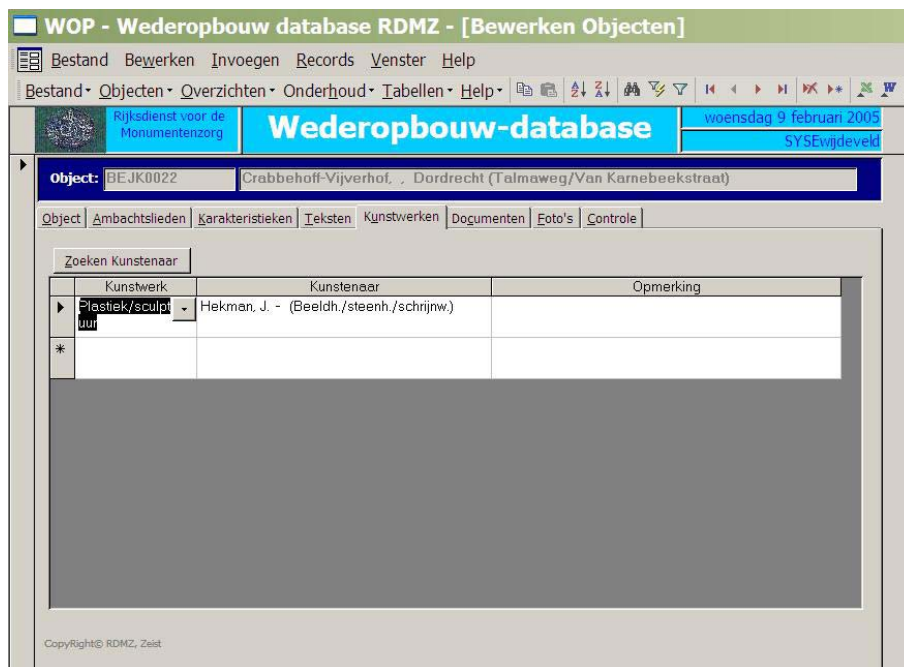
Dit veld wordt in deze fase van het onderzoek nog niet ingevoerd, aangezien een redengevende omschrijving pas wordt opgesteld wanneer sprake is van (voorlopige) selectie tot rijksmonument.

Bijzonderheden

Hier kunnen eventueel gegevens worden vastgelegd die niet in bovenstaande velden kunnen worden ondergebracht.

AFBEELDING F

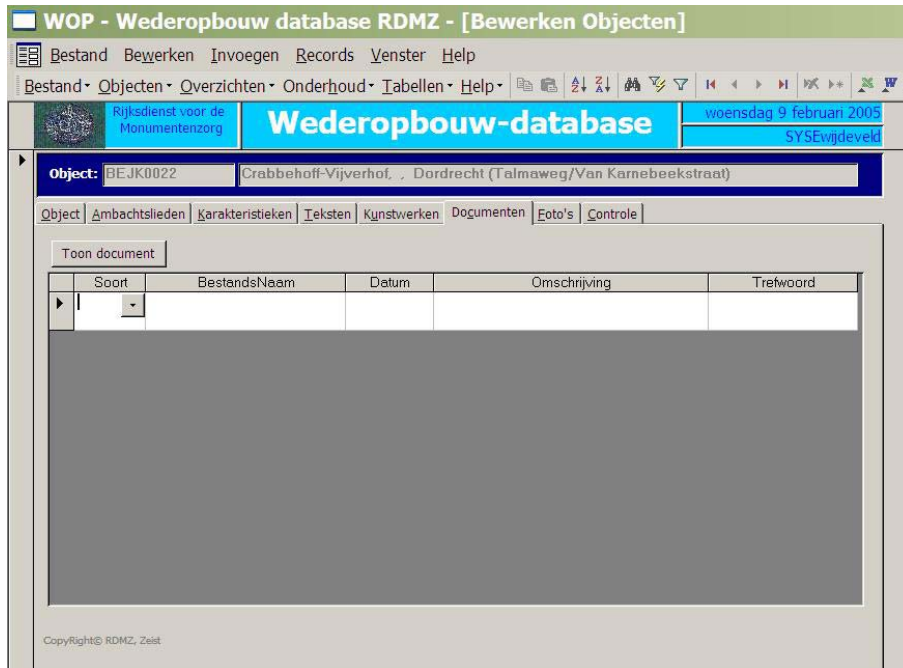
HET TABBLAD 'KUNSTWERKEN'

TABBLAD 'KUNSTWERKEN'

Op het tabblad 'Kunstwerken' zijn in een vaste tabel verschillende soorten voor de wederopbouwperiode specifieke kunstwerken genoemd zoals glas-in-beton en sgraffito, die onderdeel zijn van het oorspronkelijke ontwerp van het gebouw (afbeelding F). Onder 'kunstenaar' wordt de naam van de maker ingevoerd (ook hiervoor bestaat een vaste tabel waaraan namen kunnen worden toegevoegd, zie onder tabblad 'Ambachtslieden'). In de laatste kolom (opmerking) wordt globaal - indien bekend - de voorstelling (naam), het materiaalgebruik, de plaats van het kunstwerk ten opzichte van het gebouw en eventuele andere opmerkingen vastgelegd.

Bij het invoeren van kunstenaars is op kleinere schaal sprake van dezelfde problematiek als bij het tabblad 'ambachtslieden'.

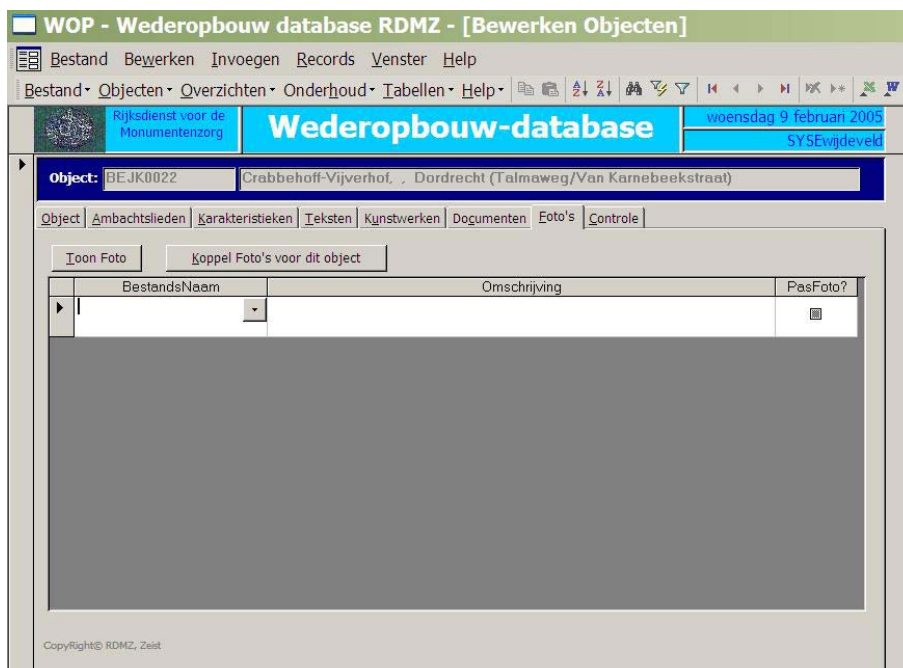

AFBEELDING G

HET TABBLAD 'DOCUMENTEN'

TABBLAD 'DOCUMENTEN'

Op dit tabblad (afbeelding G) kunnen digitale tekstuele bestanden aan een object gekoppeld worden. Per gebruiker is een vaste directory aangemaakt, waarin deze bestanden kunnen worden opgeslagen. Wanneer op het tabblad 'Documenten' een bestand wordt geselecteerd en op de button 'Toon Document' wordt geklikt, opent het bestand in het bijbehorende programma.

AFBEELDING H

HET TABBLAD 'FOTO'S'

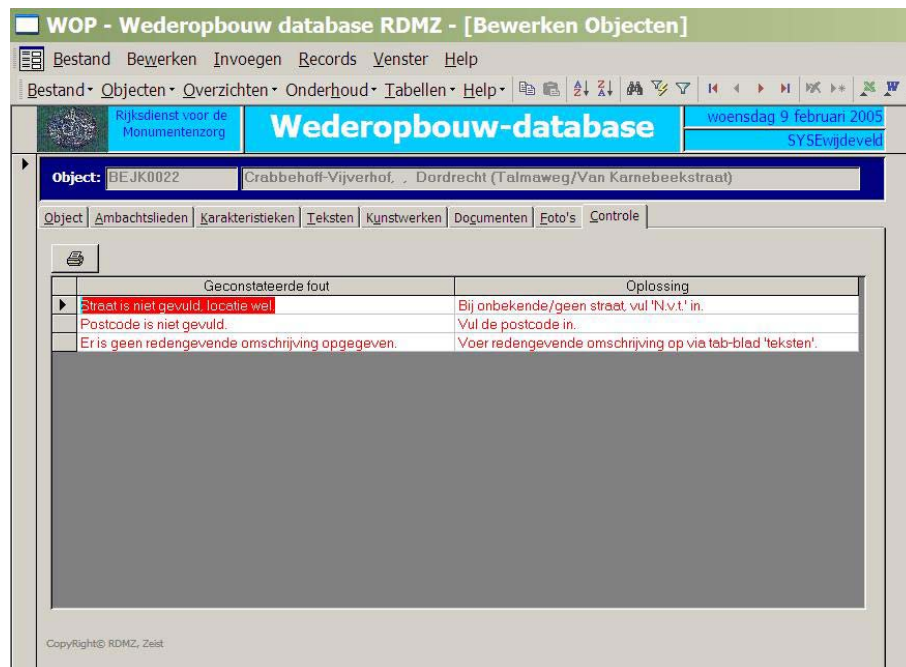
TABBLAD 'FOTO'S'

Op het tabblad 'Foto's' kunnen afbeeldingen aan het record gekoppeld worden (afbeelding H). Met het vakje 'pasfoto' wordt aangegeven welke foto het meest karakteristiek het object weergeeft. Het programma 'Hernummer Foto's' in het

menu 'Bestand' kan grotere groepen afbeeldingen tegelijkertijd omnummeren: de afbeeldingen in de databank krijgen zo als naam de code van het object waaraan deze gekoppeld zijn, gevolgd door underscore (_) en een serie van vier cijfers, die het bestand uniek maken.

AFBEELDING I

HET TABBLAD 'CONTROLE'

TABBLAD 'CONTROLE'

Het tabblad 'Controle' (afbeelding I) geeft automatisch aan welke velden van het record nog niet (afdoende) zijn ingevoerd.

Colofon

Auteurs Karel Loeff, Leon
van Meijel, Pauline
Opmeer (PLEK)
Uitgave Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist
2005
Basisontwerp B@seline,
Utrecht